CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नं. ३१२

॥ श्रीगोरक्षनाथकृत

सिद्धसिद्धान्तपद्धतिः ॥

Acc-32684
32765

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ श्री ॥

॥ श्रीगोरक्षनाथकृत-सिद्धसिद्धान्तपद्धतिः ॥

प्रथमोपदेशः ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

आदिनाथं नमस्कृत्य शक्तियुक्तं जगद्गुरुम् ।
वक्ष्ये गोरक्षनाथोऽहं सिद्धसिद्धान्तपद्धतिम् ॥ १ ॥

नास्ति सत्यविचारेऽस्मिन्नुत्पत्तिश्चाण्डपिण्डयोः ।
तथापि लोकवृत्त्यर्थं वक्ष्ये सत्सम्प्रदायतः ॥ २ ॥

सा पिण्डोत्पत्त्यादिः सिद्धमते सम्यक् प्रसिद्धा ।
पिण्डोत्पत्तिः पिण्डविचारः पिण्डसंवित्तिः
पिण्डाधारः पिण्डपदसमरसभावः श्रीनित्यपिण्डावधूतः[1] ॥ ३ ॥

यदा नास्ति स्वयंकर्ता कारणं न[2] कुलाकुलम् ।
अव्यक्तं च परं ब्रह्म अनामा विद्यते तदा ॥ ४ ॥

अनामेति स्वयंमनादि सिद्धमेकमेवानादिनिधनं
सिद्धसिद्धान्तप्रसिद्धं तस्येच्छामात्रधर्माधर्मिणी
निजा शक्तिः प्रसिद्धा ॥ ५ ॥

तस्या उन्मुख[3]मात्रेण परा शक्तिरुत्थिता ।
तस्या[4]स्पन्दनमात्रेण अपरा शक्तिरुत्थिता ॥ ६ ॥

ततोऽहन्तार्ध[5]मात्रेण सूक्ष्मशक्तिरुत्पन्ना ।
ततो वेदनशीला कुण्डलिनी शक्तिरुद्गता ॥ ७ ॥

१ – श्रीनित्यावधूत (ह.). २ – न (यो. तं.). ३ – उन्मुखत्व (ह.).
४ – तस्य (ह.). ५ – अहन्तार्थं (ह.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तन्त्र ३१२

नित्यता निरञ्जनता निस्पन्दता निराभासता ।
निरुत्थानता इति पञ्चगुणा निजा शक्तिः ॥ ८ ॥

अस्तिता अप्रमेयता अभिन्नता अनन्तरता ।
अव्यक्तता इति पञ्चगुणा परा शक्तिः ॥ ९ ॥

स्फुरत्ता स्फुटता स्फारता स्फोटता स्फूर्तिता ।
इति पञ्चगुणा अपरा शक्तिः ॥ १० ॥

निरंशता निरन्तरता निश्चलता निश्चयता ।
निर्विकल्पता इति पञ्चगुणा सूक्ष्मा शक्तिः ॥ ११ ॥

पूर्णता प्रतिबिम्बता प्रबलता प्रोच्चलता ।
प्रत्यङ्मुखता इति पञ्चगुणा कुण्डलिनी शक्तिः ॥ १२ ॥

एवं शक्तितत्वे पञ्च - पञ्च - गुण - योगात्परपिण्डोत्पत्तिः॥१३॥

उक्तञ्च :—

निजा पराऽपरा सूक्ष्मा कुण्डली तासु[६] पञ्चधा ।
शक्तिचक्रक्रमेणोत्थो[७] जातः पिण्डः परः शिवः[८] ॥ १४ ॥

अपरम्परं परमं पदं शून्यं निरञ्जनं परमात्मेति ।
अपरम्परात्स्फुरत्ता - मात्रमुत्पन्नं परमपदात्भावना -
मात्रमुत्पन्नम् शून्यात्स्वसत्तामात्रमुत्पन्नं निरञ्जनात्स्व-
साक्षात्कारमुत्पन्नं[९] परमात्मनः परमात्मोत्पन्नः ॥ १५ ॥

अकलङ्कत्वमनुपमत्वमपारत्वममूर्तत्वमनुदयत्वमिति
पञ्चगुणमपरम्परम् ॥ १६ ॥

निष्कलत्वमणुतरत्वमचलत्वमसंख्यत्वमपारत्वमिति[१०]
पञ्चगुणं परमं पदम् ॥ १७ ॥

६–कुण्डलिन्यासु (ह.), कुण्डलीतासु (का). ७–क्रमेणोत्थः (ह.), क्रमेणैव (का.). ८–शिवे (का.). ९–साक्षात्कारमात्रमुत्पन्नं (ह.). १०–आधारत्वं (ह.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

लीलता पूर्णता उन्मनी लोलता मूर्च्छता इति पञ्चगुणं शून्यम् ।। १८ ।।

सत्यत्वं सहजत्वं समरसत्वं सावधानत्वं सर्वगत्वमिति पञ्चगुणं निरञ्जनम् ।। १९ ।।

अक्षय्यत्वमभेद्यत्वमछेद्यत्वमदाह्यत्वमविनाशित्वमितिपञ्चगुणो परमात्मेति अनाद्यपिण्डस्य पञ्चतत्वपञ्चविंशतिगुणाः ।। २० ।।

उक्तञ्च :—

अपरम्परं परमपदं शून्यं निरञ्जनं परमात्मनः
पञ्चभिरेतैः सगुणैरनाद्यपिण्डः समुत्पन्नः ।। २१ ।।

अनाद्यात्परमानन्दः परमानन्दात्प्रबोधः प्रबोधाच्चिदुदयः
चिदुदयात्प्रकाशः प्रकाशात्सोऽहम्भावः ।। २२ ।।

स्पन्दः हर्षः उत्साहः निस्पन्दः नित्यसुखत्वमिति पञ्चगुणः परमानन्दः ।। २३ ।।

उदयः उल्लासः अवभासः विकासः प्रभा इति पञ्चगुणः प्रबोधः ।। २४ ।।

सद्भावः विचारः कर्तृत्वं ज्ञातृत्वं स्वतन्त्रत्वमिति पञ्चगुणः चिदुदयः ।। २५ ।।

निर्विकारत्वं निष्कलत्वं निर्विकल्पत्वं समता विश्रान्तिः इति पन्चगुणः प्रकाशः ।। २६ ।।

अहन्ता ऽखण्डैश्वर्यं स्वात्मता विश्वानुभवसामर्थ्यं सर्वज्ञत्वमिति पन्चगुणः सोऽहम्भावः ।। २७ ।।

इति आद्यपिण्डस्य पन्चतत्वं पन्चविंशतिगुणाः ।। २८ ।।

उक्तञ्च :—

परमानन्दः प्रबोधः चिदुदयः चित्प्रकाशः ।
सोहम्भाव इत्यन्तः आद्यपिण्डो महातत्त्वैर्गुणयुक्तः समुत्थितः ।। २९ ।।

११—लीनता (ह.) नीलता, (का.). १२—महातत्वयुक्तः (ह.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आद्यान्महाकाशः महाकाशान्महावायुः महावायोर्महातेजः ।
महातेजसो महासलिलं महासलिलान्महापृथ्वी ॥ ३० ॥

अवकाशः अच्छिद्रमस्पृशत्वं नीलवर्णत्वं
शब्दवत्वमिति पञ्चगुणो महाकाशः ॥ ३१ ॥

सञ्चारः सञ्चालनं स्पर्शनं शोषणं धूम्रवर्णत्वमिति
पञ्चगुणो महावायुः ॥ ३२ ॥

दाहकत्वं पाचकत्वमुष्णत्वं प्रकाशत्वं रक्तवर्णत्वमिति[13]
पञ्चगुणं महातेजः ॥ ३३ ॥

प्रवाहः आप्यायनं द्रवः रसः श्वेतवर्णत्वमिति
पञ्चगुणं महासलिलं ॥ ३४ ॥

स्थूलता नानाकारता काठिन्यं गंधः पीतवर्णत्वमिति पञ्चगुणा
महापृथ्वी इति महासाकारपिण्डस्य पञ्चतत्त्वं
पञ्चविंशतिगुणाः ॥ ३५ ॥

स एव शिवः शिवाद्भैरवो भैरवात् श्रीकण्ठः श्रीकण्ठा-
त्सदाशिवः सदाशिवादीश्वरः ईश्वराद्रुद्रो रुद्राद्विष्णु-
र्विष्णोर्ब्रह्मा इति महासाकारपिण्डस्य मूर्त्यष्टकम् ॥ ३६ ॥

तत्तद्ब्रह्मणः सकाशादवलोकनेन नरनारीरूपः प्रकृतिपिण्डः
समुत्पन्नस्तच्च पञ्चपञ्चात्मकं शरीरमिति ॥ ३७ ॥

अस्थि - मांस - त्वक् - नाडी - रोमाणि इति पञ्चगुणा भूमिः ॥ ३८ ॥

लाला मूत्रं शुक्रं शोणितं स्वेद इति पञ्चगुणा आपः ॥ ३९ ॥

क्षुधा तृषा निद्रा क्लान्ति आलस्यमिति पञ्चगुणं तेजः ॥ ४० ॥

धावनं प्लवनं[14] प्रसारणमाकुञ्चनं निरोधनमिति पञ्चगुणो वायुः ॥ ४१ ॥

१३-पावकत्वम् (ह. का.). १४-अवनम् (त.), भ्रमणां (ह.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रागो द्वेषो भयं लज्जा मोह इति पञ्चगुण आकाशः
इति पञ्चविंशतिगुणानां भूतानां प्रकृतिपिण्डः ।। ४२ ।।

मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तं चैतन्यमित्यन्तःकरणपञ्चकम् ।। ४३ ।।

संकल्पः विकल्पः मूर्च्छा जडता मननमिति पञ्चगुणं मनः ।। ४४ ।।

विवेको वैराग्यं शान्तिः सन्तोषः क्षमा इति पञ्चगुणा बुद्धिः ।। ४५ ।।

अभिमानं मदीयं मम सुखं मम दुःखं ममेदमितिपञ्चगुणोऽहंकारः ।।४६।।

मतिर्धृतिः स्मृतिस्त्यागः स्वीकारः इति पञ्चगुणं चित्तम् ।। ४७ ।।

विमर्शः तच्छीलनं धैर्यं चिन्तनं निस्पृहत्वमिति पञ्चगुणं
चैतन्यम् — एवं अन्तःकरणगुणाः ।। ४८ ।।

सत्वं रजस्तमः कालो जीव इति कुलपञ्चकम् ।। ४९ ।।

दया धर्मः कृपा भक्तिः श्रद्धेति पञ्चगुणं सत्त्वम् ।। ५० ।।

दानं भोगः शृङ्गारः वस्तुग्रहणं स्वार्थमिति पञ्चगुणं रजः ।। ५१ ।।

विवादः शोकः कलहः बंधः वञ्चनमिति पञ्चगुणं तमः ।। ५२ ।।

कलना कल्पना भ्रान्तिः प्रमादोऽनर्थ इति पञ्चगुणः कालः ।। ५३ ।।

जाग्रत् स्वप्नः सुषुप्तिस्तुर्यं तूर्यातीतमिति पञ्चावस्थागुणोजीवः ।। ५४ ।।

इच्छा क्रिया माया प्रकृति वाक् इति व्यक्तिशक्तिपञ्चकम् ।। ५५ ।।

उन्मादो वासना वाञ्छा चिन्ता चेष्टेति पञ्चगुणा इच्छा ।। ५६ ।।

स्मरणमुद्योगः कार्यं निश्चयः स्वकुलाचार इति पञ्चगुणा क्रिया ।।५७।।

मदो मात्सर्यं दम्भः कृत्रिमत्वं असत्यमिति पञ्चगुणा माया ।। ५८ ।।

आशा तृष्णा स्पृहाकांक्षा मिथ्या इति पञ्चगुणा प्रकृतिः ।। ५९ ।।

१५–शीलनम्–(ह. तं.). १६–क्रिया (ह.). १७–स्वार्थसंग्रहणमिति (ह.), स्वार्थादाने (का.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

परा पश्यन्ती मध्यमा वैखरी मातृक इति पञ्चगुणा वाक्
इति पञ्चगुणा व्यक्तिशक्तिः पञ्चविंशतिगुणा ॥ ६० ॥

कर्म कामश्चन्द्रः सूर्यः अग्निरिति प्रत्यक्षकरणपञ्चकम् ॥ ६१ ॥

शुभमशुभं यशः अपकीर्तिः अदृष्टफलसाधन-
मिति पञ्चगुणं कर्म ॥ ६२ ॥

रतिः प्रीतिः क्रीडा कामना आतुरता इति पञ्चगुणः कामः ॥ ६३ ॥

उल्लोलिनी[18] कल्लोलिनी उच्चलन्ती उन्मादिनी तरंगिणी
शोषिणी अलम्पेटा[19] प्रवृत्तिः लहरी लोला लेलिहाना
प्रसरन्ती प्रवाहा सौम्या प्रसन्ना प्लवन्ती एवं चन्द्रस्य
षोडश कलाः सप्तदशी कला निवृत्तिः साऽमृतकला ॥ ६४ ॥

तापिनी ग्रासिका उग्रा आकुंचिनी शोषिणी प्रबोधिनी स्मरा
आकर्षिणी तुष्टिवार्द्धिनी उर्मीरेखा किरणावती[20] प्रभावतीति
द्वादश कलाः सूर्यस्य त्रयोदशी स्वप्रकाशता निजकला ॥ ६५ ॥

दीपिका राजिका[21] ज्वलिनी[22] विस्फुलिंगिनी प्रचण्डा पाचिका
रौद्री दाहिका[23] रागिणी शिखावतीति अग्नेर्दश कलाः
एकादशी कला ज्योतिरिति प्रत्यक्षगुणकलासमूहः ॥ ६६ ॥

अथ नाडीनां दश द्वाराणि ॥

इडा पिङ्गला च नासाद्वारयोर्वहतः
सुषुम्ना तालुमार्गेण ब्रह्मरन्ध्रपर्यन्तं वहति
सरस्वती मुखद्वारेण वहति पूषाऽलम्बुषा च चक्षुद्वार-
योर्वहतः गान्धारी हस्तिजिह्विका च कर्णद्वारयोर्वहतः
कुहूः गुदद्वारे वहति शंखिनी लिङ्गद्वारे वहति (सा

१८-उल्लोला (ह.). १९-लम्पटा (ह. तं.). २०-किरणवती (ह.), किरणिनी (का.). २१-रंजिका (ह.). २२-ज्वालिनी (ह. तं.), २३-वाहका (तं.), दाहा (का.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दण्डमार्गेण ब्रह्मरन्ध्रपर्यन्तं वहति) एवं[२४] दशद्वारेषु वहन्ति (अन्या सर्वा नाड्यो[२५] रोमकूपेषु वहन्ति) ॥ ६७ ॥

अथ दशावयवः ॥

हृदये प्राणवायुः उच्छ्वास-निश्वास-कारको हकार-सकारात्मकश्च[२६] । गुदे त्वपानवायुः रेचकः कुम्भकश्च[२७] । नाभौ समानवायुः दीपकः पावकश्च[२८] । कण्ठे[२९] व्यानवायुः शोषणाप्यायनकारकश्च । तालौ उदानवायुः ग्रसन-वमन-जल्पकारकश्च । नागवायुः सर्वाङ्गव्यापकः मोचकश्चालकश्च[३०] । कूर्मवायुः चक्षुषोरुन्मेष-कारकश्च[३१] । कृकलः उद्गारकश्च क्षुत्कारकश्च । देवदत्तो मुखे विजृम्भकः । धनञ्जयो नाद घोषक इति दशवायुरवलोकनेन पिण्डोत्पत्तिः नरनारीरूपम् ॥ ६८ ॥

अथ गर्भोलिपिंडोत्पत्तिः ॥

नरनारीसंयोगे ऋतुकाले ॥ ६९ ॥

रजोबिन्दुसंयोगे सः जीवः
प्रथमदिने कललं[३२] भवति सप्तरात्रे बुद्बुदाकारं भवति ।
अर्द्धमासे गोलाकारं भवति मासमात्रे कठिनं भवति ।
मासद्वयेन शिरो भवति तृतीये मासि हस्तपादादिकं भवति ।
चतुर्थे मासि चक्षुकर्णादि-नासिका-मुखं मेढ्रं[३३] भवति ।
पञ्चमे मासि पृष्ठोदरौ भवतः षष्ठे मासि नखकेशादिकं भवति ।
सप्तमे मासि सर्वचेतनयुक्तो भवति अष्टमे मासि सर्वलक्षण-संयुक्तो भवति नवमे मासि सत्यज्ञान[३४]गर्भसंयुक्तो भवति ।
दशमे मासि योनिसंस्पर्शादज्ञानी बालको भवति ॥ ७० ॥

२४-नास्तिवाक्यमिदम्(ह.). २५-नास्ति वाक्यमिदम् (ह.). २६-"अस्यैवावस्थाभेदे हठ्योग इति संज्ञा हकारः कीर्तितः सूर्यष्ठकारश्चन्द्र उच्यते । सूर्याचन्द्रमसोयोगात् हठ्योगो निगद्यते"। अधिकोऽयं पाठः (ह.). २७-कुम्भकपूरकश्च (ह.). २८-पाचकश्च (ह.). २९-सर्वाङ्गे(ह.). ३०-शब्दोऽयं नास्ति (ह.). ३१-कुम्भकश्चक्षु (ह.). ३२-कलनं (यो.), कलिलं (का.). ३३-मेढ्रं गुदं (ह. का.). ३४-सत्यज्ञानयुक्तः (ह.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शुक्राधिक्ये पुरुषः रक्ताधिक्ये कन्या समशुक्ररक्ताभ्यां नपुंसकः परस्पर - स्त्री - पुरुष - चिन्ता - व्याकुलत्वादन्धः कुब्जः वामनः पङ्गुरङ्गहीनश्च भवति ।। ७१ ।।

परस्पररतिकाले अङ्गनिपीडनकरणगुणैः शुक्रं द्वित्रिवारं पतति तेन द्वितीयो बालको भवति ।। ७२ ।।

सार्द्धपलत्रयं शुक्रं विंशतिपलं रक्तं द्वादशपलं मेदः दशपलं मज्जा शतपलं मांसं विशंतिपलं श्लेष्मा तद्वत् वातं स्यात् षष्ट्यधिक - शत - त्रयमस्थीनि अस्थिमात्रं सन्धयः सार्द्धत्रय - कोटिरोमकूपाणि पितृमातृवीर्यं भवति । वात - पित्त - श्लेष्मधातुत्रयसहितं दशधातुमयं शरीरमिति गर्भोलिं[३५] पिण्डोत्पत्तिः ।। ७३ ।।

इति गोरक्षनाथ-कृतौ सिद्धसिद्धान्तपद्धतौ पिण्डोत्पत्तिर्नाम प्रथमोपदेशः ।। १ ।।

३५—गर्भपिण्डोत्पत्तिः (का.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

द्वितीयोपदेशः

अथ पिण्डविचारः कथ्यते ॥

पिण्डे नवचक्राणि ॥ आधारे ब्रह्मचक्रं त्रिधावर्तं भगमण्डलाकारं तत्र मूलकन्दः तत्र शक्तिं पानाकारां[1] ध्यायेत् तत्रैव कामरूपं पीठं सर्वकामप्रदं[2] भवति ॥ १ ॥

द्वितीयं स्वाधिष्ठानचक्रं तन्मध्ये पश्चिमाभिमुखं लिङ्गं प्रवालाङ्कुरसदृशं ध्यायेत् तत्रैवोड्यानपीठं जगदाकर्षणं भवति ॥ २ ॥

तृतीयं नाभिचक्रं पञ्चावर्तं सर्पवत्कुण्डलाकारं तन्मध्ये कुण्डलिनीं शक्तिं बालार्ककोटिसदृशीं ध्यायेत् सा मध्या शक्तिः सर्वसिद्धिदा भवति ॥ ३ ॥

चतुर्थं हृदयाधारमष्टदलकमलमधोमुखं तन्मध्ये कर्णिकायां लिङ्गाकारां ज्योतिर्ध्यायेत् सैव हंसकला सर्वेन्द्रियवश्या[3] भवति ॥ ४ ॥

पञ्चमं कण्ठचक्रं चतुरंगुलं तत्र वामे इडा चन्द्रनाडी दक्षिणे पिङ्गला सूर्यनाडी तन्मध्ये सुषुम्नां ध्यायेत् सैवानाहतकला अनाहतसिद्धिर्भवति ॥ ५ ॥

षष्ठं तालुचक्रं तत्रामृतधाराप्रवाहः घंटिकालिङ्गं मूलरन्ध्रं राजदन्तं शंखिनीविवरं दशमद्वारं तत्र शून्यं ध्यायेत् चित्तलयो भवति ॥ ६ ॥

सप्तमं भ्रूचक्रं मध्यमाङ्गुष्ठमात्रं ज्ञाननेत्रं दीपशिखाकारं ध्यायेत् वाचां सिद्धिर्भवति ॥ ७ ॥

अष्टमं ब्रह्मरन्ध्रनिर्वाणचक्रं सूचिकाग्रवेध्यं धूमशिखाकारं ध्यायेत तत्र जालन्धरपीठं मोक्षप्रदं भवति ॥ ८ ॥

---

१ – पावकाकारां (ह. तं.). २ – कामफलप्रदं (ह. तं.). ३ – सर्वेन्द्रियाणि वश्यानि (ह.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नवममाकाशचक्रं षोडशदलकमलमूर्ध्वमुखं तन्मध्ये कर्णिकायां त्रिकूटाकारां तदूर्ध्वशक्तिं तां परमशून्यां ध्यायेत् तत्रैव पूर्णगिरिपीठं सर्वेच्छासिद्धिर्भवति ॥ ९ ॥

इति नवचक्रस्य विचारः ।

अथ षोडशाधारः कथ्यते ॥

तत्र प्रथमं पादाङ्गुष्ठाधारं तत्राग्रतस्तेजोमयं ध्यायेत् दृष्टिः स्थिरा भवति ॥ १० ॥

द्वितीयं मूलाधारं सूत्रं वामपार्ष्णिना निपीड्य स्थातव्यं तत्राग्नि-दीपनं भवति ॥ ११ ॥

तृतीयं गुदाधारं विकाससंकोचं निराकुञ्चयेत् अपानवायुः स्थिरो भवति ॥ १२ ॥

चतुर्थं मेढ्राधारं लिङ्गसंकोचनेन ब्रह्मग्रंथित्रयं भित्वा भ्रमर-गुहायां विश्रम्य तत ऊर्ध्वमुखे बिन्दुस्तम्भनं भवति । एषा वज्रोली प्रसिद्धा ॥ १३ ॥

पञ्चममोड्याणाधारयो बन्धनान्मलमूत्रसंकोचनं भवति ॥ १४ ॥

षष्ठे नाभ्याधारे ॐकारमेकचित्तेनोच्चारिते नादलयो भवति ॥ १५ ॥

सप्तमे हृदयाधारे प्राणं निरोधयेत् कमलविकासो भवति ॥ १६ ॥

अष्टमे कण्ठाधारे कण्ठमूलं चिबुकेन निरोधयेत् इडापिंगलयोर्वायुः स्थिरो भवति ॥ १७ ॥

नवमे घण्टिकाधारे जिह्वाग्रं धारयेत् अमृतकला स्रवति ॥ १८ ॥

दशमे ताल्वाधारे ताल्वन्तगर्भे लंबिकां चालनदोहनाभ्यां दीर्घीकृत्वा विपरीतेन प्रवेशयेत् काष्ठी भवति ॥ १९ ॥

एकादशमथ जिह्वाधारं तत्र जिह्वाग्रं धारयेत् सर्वरोगनाशो भवति ॥ २० ॥

४ – नादोदयमुपैति (का.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

द्वादशं भ्रूमध्याधारं तत्र चन्द्रमन्डलं ध्यायेत् शीतलतां याति ॥ २१ ॥

त्रयोदशं नासाधारं तस्याग्रं लक्षयेत् मनः स्थिरं भवति ॥ २२ ॥

चतुर्दशे नासामूलं कवाटाधारं तत्र दृष्टिं धारयेत् षण्मासाज्ज्योतिः-पुंजं पश्यति ॥ २३ ॥

पञ्चदशे ललाटाधारं तत्र ज्योतिःपुंजं लक्षयेत् तेजस्वी भवति ॥ २४ ॥

अवशिष्टे ब्रह्मरन्ध्रे आकाशचक्रं तत्र श्रीगुरुचरणाम्बुजयुग्मं सदावलोकयेत् आकाशवत्पूर्णो भवति । इतिषोडशाधारः ॥ २५ ॥

अथ लक्ष्यत्रयं ॥

मूलकन्दाद्दण्डलग्नां ब्रह्मनाडीं श्वेतवर्णां ब्रह्म-रन्ध्रपर्यंतं गतां संस्मरेत् । तन्मध्ये कमलतन्तुनिभां विद्युत्कोटि-प्रभामूर्ध्वगामिनीं तां मूर्तिं मनसा लक्षयेत्[6] तत्र सर्व-सिद्धिदा भवति ॥ २६ ॥

अथवा ललाटोर्ध्वे कोल्लाँटमण्डपे स्फुरत्काराकारं लक्षयेत् । अथवा भ्रमरगुहामध्ये आरक्तभ्रमराकारं लक्षयेदथवा कर्णद्वयं तर्जनीभ्यां निरोधयेत् ततः शिरो-मध्ये धूं धूं कारं नादं श्रृणोति अथवा चक्षुर्मध्ये नीलज्योति-रूपं पुतल्याकारं लक्षयेदित्यन्तर्लक्ष्यम् ॥ २७ ॥

बहिर्लक्ष्यं कथ्यते ॥

नासाग्रात् बहिरंगुलचर्तुष्टये नीलज्योतिः-संकाशं लक्षयेत् । अथवा नासाग्रात् षडंगुल अधोवायु-तत्वं धूम्रवर्णं लक्षयेदथवा अष्टांगुले आरक्तं तेजस्तत्वं लक्षयेत् अथवा दशाङ्गुले कल्लोलवदापस्तत्वं लक्षयेत् । अथवा नासाग्रात् द्वादशाङ्गुले पीतवर्णं पार्थिवतत्वं लक्षयेदथवा आकाशमुखं दृष्ट्वावलोकयेत्

५—धारयेत् (ह.). ६—ध्यायेत् (ह.). ७—गोल्ललाट (ह.). ८—द्वयमारक्तं तेजस्तत्वं (ह. तं.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

किरणानाकुलितं पश्यति एवं निर्मलीकरणम् । अथवोर्ध्वं-दृष्ट्यान्तरालं लक्षयेत् ज्योतिर्मुखानि पश्यति अथवा यंत्रं तत्राकाशं लक्षयेदाकाशसदृशं चित्तं मुक्तिप्रदं भवति अथवा दृष्ट्यान्तस्तप्तकांचनसंनिभां भूमिं लक्षयेत् दृष्टिः स्थिरा भवति । इत्यनेकविधं बहिर्लक्ष्यम् ।। २८ ।।

अथ मध्यमं लक्ष्यं कथ्यते ।।
श्वेतवर्णं वा रक्तवर्णं वा कृष्णवर्णं
वा अग्निशिखाकारं वा ज्योतिरूपं वा विद्युदाकारं सूर्यमण्डलाकारं
वा अर्द्धचन्द्राकारं वा यथेष्टस्वपिण्डमात्रं
स्थानवर्जितं मनसा लक्षयेत् इत्यनेकविधं मध्यमं लक्ष्यम् ।। २९ ।।

अथ व्योमपञ्चकं लक्षयेत् ।। आकाशं पराकाशं महाकाशं तत्वाकाशं सूर्याकाशमिति व्योमपञ्चकम् । बाह्याभ्यन्तरेऽत्यन्तं निर्मलं निराकारमाकाशं लक्षयेत् । अथवा बाह्याभ्यन्तरेऽत्यन्तान्धकारनिभं पराकाशमवलोकयेत् । बाह्याभ्यन्तरे कालानलसंकाशं महाकाशमवलोकयेत् । बाह्याभ्यन्तरे निजतत्वस्वरूपं तत्वाकाशवलोकयेत् । अथवा बाह्याभ्यन्तरे सूर्यकोटिसदृशं सूर्याकाशमवलोकयेत् । एवं व्योम-पञ्चकावलोकनेन व्योमसदृशो भवति ।। ३० ।।

उक्तञ्च :—

नवचक्रं कलाधारं त्रिलक्ष्यं व्योमपञ्चकम् ।
सम्यगेतन्न जानाति स योगी नामधारकः ।। ३१ ।।

अथ अष्टाङ्ग योगः ।

यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहार-धारणाध्यानसमाधयोऽष्टाङ्गानि । यम इति उपशमः

-किरणा आकुलितं तटं (तं.). १०–तत्र (ह.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सर्वेन्द्रियजयः आहार - निद्रा - शीत - वातातपजयश्चैवं शनैः शनै साधयेत् ।। ३२ ।।

नियम इति मनोवृत्तीनां नियमनमिति एकान्तवासो निःसंगतौ-दासीन्यं यथा - प्राप्ति - सन्तुष्टिर्वैरस्यं गुरुचरणावरूढत्वमिति नियमलक्षणम् ।। ३३ ।।

आसनमिति स्वस्वरूपे समासन्नता । स्वस्तिकासनं पद्मासनं सिद्धासनमेतेषां मध्ये यथेष्टमेकं विधाय सावधानेन स्थातव्यं इत्यासनलक्षणम् ।। ३४ ।।

प्राणायाम इति प्राणस्य स्थिरता रेचक - पूरक - कुम्भक-संघट्टकरणानि चत्वारि प्राणायाम - लक्षणम् ।। ३५ ।।

प्रत्याहारमिति चैतन्यतरङ्गीणां[11] प्रत्याहरणं यथा नानाविकारग्रसनोत्पन्न-विकारस्यापि निवृत्तिः निर्भातीति प्रत्याहारलक्षणम् ।। ३६ ।।

धारणेति सबाह्याभ्यन्तर एकमेव निजतत्वस्वरूपमेवान्तः-करणेन साधयेत् यथा यद्यदुत्पद्यते तत्तन्निराकारे धारयेत् स्वात्मानं निर्वातदीपमिव धारयेदिति धारणालक्षणम् ।। ३७ ।।

अथ ध्यानमिति ।। अस्ति कश्चन परमाद्वैतस्य भावः स एव आत्मेति यथा यद्यत्स्फुरति तत्तत्स्वरूपमेवेति भावयेत् सर्वभूतेषु समदृष्टिश्चेति ध्यानलक्षणम् ।। ३८ ।।

अथ समाधिलक्षणम् । सर्वतत्वानां समावस्था निरुद्यमत्वमनायास-स्थितिमत्त्वमिति समाधिलक्षणम् ।। इति अष्टाङ्गयोगलक्षणम् ।।

।। इति श्रीगोरक्षनाथकृतौ सिध्दसिध्दान्तपद्धतौ पिण्डविचारो नाम द्वितीयोपदेशः ।। २ ।।

---

११ – तुरङ्गाणां (ह. का.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तृतीयोपदेशः

अथ पिण्ड-संवित्तिः कथ्यते ।
पिण्डमध्ये चराचरौं यो जानाति
स योगी पिण्ड-संवित्तिर्भवति ।। १ ।।

कूर्मः पादतले वसति पातालं पादाङ्गुष्ठे तलातलमङ्गुष्ठाग्रे महातलं पृष्ठे रसातलं गुल्फे सुतलं जङ्घायां वितलं जान्वोः अतलमुर्वोरेवं सप्तपातालं रुद्रदेवताधिपत्ये तिष्ठति पिण्डमध्ये क्रोधरूपी भावः स एव कालाग्निरुद्रः ।। २ ।।

भूर्लोकं गुह्यस्थाने भुवर्लोकं लिङ्गस्थाने स्वर्लोकं नाभिस्थाने एवं लोकत्रये इन्द्रो देवता पिण्डमध्ये सर्वेन्द्रियनियामकः स एवेन्द्रः ।। ३ ।।

दण्डाङ्कुरे महर्लोकः दण्डकुहरे जनो लोकः दण्डनाले तपो लोकः मूलकमले सत्यलोकः एवं लोकचतुष्टये ब्रह्मादि-देवता पिण्डमध्ये अनेकमानाभिमानस्वरूपी तिष्ठति ।। ४ ।।

विष्णुलोकः कुक्षौ तिष्ठति तत्र विष्णुर्देवता पिण्डमध्येऽनेक-व्यापारकारको भवति । हृदये रुद्रलोकः तत्र रुद्रो देवता पिण्डमध्ये उग्रस्वरूपी तिष्ठति । वक्षःस्थले ईश्वरलोकः तत्र ईश्वरो देवता पिण्डमध्ये तृप्तिस्वरूपी तिष्ठति । कण्ठमध्ये नीलकण्ठो लोकस्तत्र नीलकण्ठो देवता पिण्डमध्ये नित्यं तिष्ठति । तालुद्वारे शिवलोकस्तत्र शिवो देवता पिण्डमध्येऽनुपमस्वरूपी तिष्ठति । लम्बिकामूले भैरवलोकस्तत्र भैरवो देवता पिण्डमध्ये सर्वोत्तमस्वरूपी तिष्ठति ।। ललाट-मध्येऽनादिलोकस्तत्रानादि-देवता पिण्डमध्ये आनन्दपरा-

१ – महातलं पादपृष्ठे (ह. नं.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हन्तास्वरूपी तिष्ठति ।। [2]श्रृङ्गारे कुललोकस्तत्र कुलेश्वरो देवता पिण्डमध्ये आनंदस्वरूपी तिष्ठति । शंखमध्ये नलिनीस्थाने अकुलेश्वरो देवता पिण्डमध्ये निरभिमानावस्था तिष्ठति । ब्रह्मरन्ध्रे परब्रह्म - लोकस्तत्र परब्रह्म देवता पिण्डमध्ये परिपूर्णदशा तिष्ठति । ऊर्ध्वकमले परापर - लोकस्तत्र परमेश्वरो देवता पिण्डमध्ये परापरभावस्तिष्ठति । त्रिकूटस्थाने शक्तिलोक-स्तत्र पराशक्तिर्देवता सर्वासां सर्व - कर्तृत्वावस्था तिष्ठति । एवं पिण्डमध्ये सप्तपातालसहितैकविंशतिब्रह्माण्ड-स्थान-विचारः ।। ५ ।।

सदाचारतत्वे ब्राह्मणाः वसन्ति शौर्ये क्षत्रियाःव्यवसाये वैश्याः सेवाभावे शूद्राश्चतुषष्टिकलास्वपि चतुःषष्टिवर्णाः ।। ६ ।।

अथसप्त समुद्राः सप्त द्वीपाः कथ्यन्ते ।
मज्जायां जम्बूद्वीपः [3]अस्थिषु शक्तिद्वीपः
शिरासु सूक्ष्मद्वीपः त्वक्षु क्रौञ्चद्वीपः
रोमसु गोमयद्वीपः नखेषु श्वेतद्वीपः मांसे (अस्थिनि) प्लक्ष-द्वीपः एवं सप्तद्वीपाः ।। ७ ।।

मूत्रे क्षार-समुद्रः लालायां क्षीर-समुद्रः कफे दधि-समुद्रः मेदसि घृत-समुद्रः वसायां मधु-समुद्रः रक्ते इक्षु-समुद्रः शुक्रेऽमृत –समुद्रः एवं सप्तसमुद्राः ।। ८ ।।

नवखण्डाः नव द्वारेषु वसन्ति । [4]भारतखण्डः काश्मीरखण्डः [5]कर्परखण्डः श्रीखण्डः शंखखण्डः एकपादखण्डः गान्धारखण्डः कैवर्तकखण्डः महामेरुखण्डः एवं नवखण्डाः ।। ९ ।।

२–नास्ति वाक्यमिदम् (यो. तं). ३–शाकद्वीपः (ह.), शाल्मलिद्वीपः (का.), मस्तिष्के शाकद्वीपः (तं). ४–भाई खण्डा (यो.). ५–खर्वखण्डः (तं.), कर्परखण्डः (ह.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मेरुपर्वतो मेरुखण्डे वसति कैलासो ब्रह्मकपाटे वसति हिमालयः पृष्ठे मलयो वामकन्धरे मन्दरो दक्षिणकन्धरे विन्ध्यो दक्षिणकर्णे मैनाकः वामकर्णे श्री-पर्वतो ललाटे एवमष्ट कुलपर्वताः अन्ये उपपर्वताः सर्वाङ्गुलिषु वसन्ति ॥ १० ॥

पीनसा गंगा यमुना चन्द्रभागा सरस्वती । पिर्पासा शतरुद्रा च श्रीरात्रिश्चैव नर्मदा एवं नव नद्यो नवनाडीसु वसन्ति ॥ ११ ॥

अन्या उपनद्यः कुल्योपकुल्याः द्विसप्तति-सहस्र-नाडीसु वसन्ति ॥ १२ ॥

सप्तविंशति नक्षत्राणि द्वादश राशयः नव ग्रहाः पञ्च-दश तिथयः एते अन्तर्वलये द्विसप्तति-सहस्र-स्वहस्त-कोष्ठेषु वसन्ति । अनेकतारामण्डलं ऊर्मिषु वसन्ति । त्रयस्त्रिंशत्-कोटि-देवता बाहुरोमकूपेषु वसन्ति । अनेकपीठोपपीठकाः रोम-कूपेषु वसन्ति । देवदानव-यक्ष-राक्षस-पिशाच-भूतप्रेताः अस्थिसन्धिषु वसन्ति । कुलनागा वक्षसि वसन्ति । अन्ये सनकादिमुनिसंघाः कक्षरोमकूपेषु वसन्ति । अन्ये पर्वता उदर-लोमसु वसन्ति । गन्धर्व-किन्नर-किंपुरुषा अप्सरसो गणा उदरे वसन्ति । अन्याः खेचरी-लीला-मातरः शक्तयः उग्रदेवता वायुवेगे वसन्ति । अनेकमेघाः अश्रुपाते वसन्ति । अनेकतीर्थानि मर्मस्थाने वसन्ति । अनन्तासिद्धाः मतिप्रकाशे वसन्ति । चन्द्रसूर्यौ नेत्रद्वये वसतः । अनेक-वृक्षलता-गुल्मतृणानि जंघारोमककूपस्थाने वसन्ति । अनेककृमिकीटपतङ्गाः पुरीषे वसन्ति ॥ १३ ॥

यत्सुखं तत्स्वर्गं यद्दुःखं तन्नरकं यत्कर्म तद्बंधनं यन्निर्वि-कल्पं तन्मुक्तिः स्वस्वरूपदशायां निद्रादौ स्वात्मजागरः शान्तिर्भवति । एवं सर्वदेहेषु विश्वस्वरूपः परमेश्वरः

६–दण्डे (ह. का.). ७–पीतसा (तं.). ८–वितस्ता (का.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

परमात्मा अखण्डस्वभावेन घटे घटे चित्स्वरूपी तिष्ठति । एवं पिण्डसंवित्तिर्भवति ॥ १४ ॥

॥ इति श्रीगोरक्षनाथकृतौ सिद्धसिद्धान्तपद्धतौ
पिण्डसंवित्ति र्नाम तृतीयोपदेशः ॥ ३ ॥

२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चतुर्थोपदेशः

अथपिण्डाधारः कथ्यते ॥

अस्ति काचिदपरम्परा संवित्स्वरूपा
सर्वापिण्डाधारत्वेन नित्यप्रबुद्धा निजा शक्तिः
प्रसिद्धा कार्यकारणकर्तृणामुत्थान-दशांकुरोन्मीलनेन
कर्तारं करोति अतएवाधारशक्तिरिति कथ्यते ।
अत्यन्तं निजप्रकाश – स्वसंवेदानुभवैक्यगम्यमान – शास्त्र
लौकिक – साक्षात्कार – साक्षिणी सा परोचिद्रूपिणी
शक्तिर्गीयते । सैव शक्ति र्यदा सहजेन स्वास्मिन्नुन्मीलिन्यां
निरुत्थानदशायां वर्तते तदा शिवः सैव भवति ॥ १ ॥

अतएव कुलाकुलस्वरूपा सामरस्य – निज – भूमिका निगद्यते ॥ २ ॥

कुलमिति । परासत्ताहन्ता – स्फुरत्ता – कलास्वं-
रूपेण सैव पञ्चधा विश्वस्याधारत्वेन तिष्ठति ॥ ३ ॥

अतएव परापरा निराभासावभासकात्प्रकाशस्वरूपा या सा परा ॥ ४ ॥

अनादि – संसिद्धा परमाद्वैत – परमेकमेवास्तीति या
अङ्गीकारं करोति सा सत्ता ॥ ५ ॥

अनादिनिधनोऽप्रमेय – स्वभावः किरणानन्दोऽस्म्यहमि-
त्यहं – सूचनशीला या सा पराऽहन्ता ॥ ६ ॥

स्वानुभव – चित्तचमत्कार – निरुत्थान – दशां प्रस्फुटी
करोति या सा स्फुरत्ता ॥ ७ ॥

नित्य – शुद्ध – बुद्ध – स्वरूपस्य स्वयं प्रकाशत्वमाकलयतीति
या सा पराकलेति उच्यते ॥ ८ ॥

१–अनन्तराधार (ह.). २–पराचिद्रूपिणी (ह.). ३–पराभासत्वादहन्ता सत्ता स्फुरत्ता कुला (यो.). ४–संवित् (तं.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अकुलमिंति । जातिवर्ण – गोत्राद्यखिल – निमित्तत्वेनैकमेवास्तीति प्रसिद्धं ।

तथा चोक्तमुमामहेश्वरसंवादे :–

निरुत्तरेऽनन्यत्वादखण्डत्वादद्वयत्वादनन्याँश्रयत्वाद्
निर्धामत्वादनामत्वादकुलं स्यान्निरुत्तरमिति ॥ ९ ॥

एवं कुलाकुल–सामरस्य–प्रकाश–भूमिका – स्फुटीकरणे एकैव समर्था या साऽपरम्परा शक्तिरेवावशिष्यते । अपरम्परं निखिल–विश्वप्रपञ्चजालं परं तत्त्वं सम्पादयत्येकीकरोत्य-पराम्पराशक्तिराशावती प्रसिद्धा ॥ १० ॥

उक्तं ललित - स्वच्छन्दे :—

अकुलं कुलमाधत्ते कुलं चाकुलमिच्छति ।
जल - बुद्बुदवद्-न्यायादेकाकारः परः शिवः ॥ ११ ॥

अतएवैकाकार एवानन्त - शक्तिमान् निजानन्दतयावस्थि-तोऽपि नानाकारत्वेन विलसन् स्वप्रतिष्ठां स्वयमेव भजतीति व्यवहारः ।

उक्तं प्रत्यभिज्ञायाम् :—

अलुप्त - शक्तिमान्नित्यं सर्वाकारतया स्फुरन् ।
पुनः स्वेनैव रूपेण एक एवावशिष्यते ॥ १२ ॥

अतएव परमकारणं परमेश्वरः परात्परः शिवः स्वरूपतया सर्वतोमुखः सर्वाकारतया स्फुरितुं शक्नोतीत्यतः शक्तिमान् ।

उक्तं वामकेश्वरतन्त्रे :—

शिवोऽपि शक्तिरहितः शक्तः कर्तुं न किञ्चन ।
स्वशक्त्या सहितः सोऽपि सर्वस्याभासको भवेत् ॥ १३ ॥

अतएवानन्त - शक्तिमान् परमेश्वरः विश्वसंवित्स्वरूपी विश्वमयो भवतीति प्रसिद्धं सिद्धानां च परापर - स्वरूपा कुण्डलिनी

५–अनाशनात् (का.), अनाश्रयात् (तं.). ६–निरन्तरं (का.). ७–अपराशक्ति (ह.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वर्तते । अतस्ते पिण्डासिद्धाः प्रसिद्धाः । सा कुण्डलिनी प्रबुद्धाऽप्रबुद्धा चेति द्विधा । अप्रबुद्धेति तत्तत्पिण्डे चेतन-रूपा (स्वभावेन नाना-चिन्ता–व्यापारोद्यमप्रपंचरूपा) कुटिल-स्वभावा कुण्डलिनी ख्याता । सैव योगिनां तत्तद्विलसितविकाराणां निवारणोद्यम-स्वरूपा कुण्डलिन्यूर्ध्वगामिनी सुप्रसिद्धा भवति ॥ १४ ॥

ऊर्ध्वामितं । सर्व-तत्वान्यपि स्व-स्वरूपमेवेत्यूर्ध्वे वर्तते अतएव सा विमर्शरूपिणी योगिनः स्व-स्वरूपमवगच्छन्तीति सुप्रसिद्धा ॥ १५ ॥

तथा चोक्तमेवरूलकं :—

ध्यशक्ति-प्रबोधेन अधः-शक्ति-निकुञ्चनात् ।
ऊर्ध्वे-शक्ति-निपातेन प्राप्यते परमं पदम् ॥ १६ ॥

एकैव सा मध्योर्ध्वधः-प्रभेदेन त्रिधा भिन्ना शक्तिरभि-धीयते ॥ १७ ॥

बाह्येन्द्रिय-व्यापार-नाना-चिन्तामया सैवाधः-शक्तिरुच्यते । अतएव ये योगिनः तस्या आकुञ्चनं मूला-धार-बन्धनात् सिद्धं स्यात् । यस्माच्च चराचरं जगदिदं चिदचिदात्मकं प्रभवति । तदेव मूलाधारं संविल्प्रसरं प्रसिद्धम् ॥ १८ ॥

उक्तं शिवानन्दाचार्यैः :—

सर्व-शक्ति-प्रसर-संकोचाभ्यां जगत्सृष्टिः संहृतिश्च भवत्येव न सन्देहः तस्मात्तां मूलमि-त्युच्यते । अतः प्रायेण सर्वसिद्धाः मूलाधार-रता भवन्ति ॥ १९ ॥

तरङ्गित-स्वभावं जीवात्मानं वृथा भ्रमन्तमपि स्वप्रकाशमध्ये स्व-स्वरूपतया सर्वदा धारयितुं समर्था या सा मध्याशक्तिः कुण्डलिनी गीयते ।
स्थूल-सूक्ष्म-रूपेण महासिद्धान्तं प्रतीयते इति निश्चयः ॥ २० ॥

८–आकुञ्चने रता यस्याकुञ्चन (ह.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्थूलेति निखिल-ग्राह्याधार-ग्राह्यस्वरूपापि पदार्थान्तरैं-भ्राम्यमाणा इव तद्रूपा वर्तते सा कुण्डलिनी साकार-स्थूला पुनस्त्वियमेव स्व-प्रसार-चातुर्यतया वर्तमाना योगिनां परानन्दतया कुण्डलिनी या निश्चयभूता वर्तते सा सूक्ष्मा निराकारा प्रबुद्धा महासिद्धानां मते प्रसिद्धा ॥ २१ ॥

उक्तं तत्वसारे :—

सृष्टिः कुण्डलिनी ख्याता द्विधा भावगता तु सा ।
एकधा स्थूलरूपा च लोकानां प्रत्यया(गा)त्मिका ॥ २२ ॥

अपरा सर्वगा सूक्ष्मा व्यांप्तिव्यापक-वर्जिता ।
तस्या भेदं न जानाति मोहितः प्रत्ययेन तु ॥ २३ ॥

तस्मात्सूक्ष्मा परा संवित्स्वरूपा मध्याशक्तिः कुण्डलिनी योगिभिर्देह-सिद्ध्यथ सद्गुरु-मुखाज्ज्ञात्वा स्व-स्वरूप-दशायां प्रबोधनीया ॥ २४ ॥

अथ ऊर्ध्व-शक्तिनिपातः कथ्यते ।

सर्वेषां तत्वानामुपरि-वर्तमानत्वान्निर्नाम परमं पदमेव ऊर्ध्वं प्रसिद्धं तस्याः स्व-संवेदन-नाना-साक्षात्कारसूचनशीला या ऊर्ध्व-शक्तिरभिधीयते । तस्याः निपातनमिति स्व-स्वरूप-द्विधा-भास-निरासः किन्तु स्व-स्वरूपाखण्डत्वेन भवति ॥ २५ ॥

उक्तं च —

शिवस्याभ्यन्तरे शक्तिः शक्तेरभ्यन्तरः शिवः ।
अन्तरं नैव जानीयाच्चन्द्रचन्द्रिकयोरिव ॥ २६ ॥

अत ऊर्ध्व-शक्ति-निपातेन महासिद्ध-योगिभिः परमपदं प्राप्यत इति सिद्धम् ॥ २७ ॥

९—चिद्रूपा (ह.). १०—व्याप्य (तं.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उक्तञ्च :—

सत्वे सत्वे सकलरचना राजते संविदेका ।
तत्त्वे तत्त्वे परम - महिमा संविदेवावभाति ।। २८ ।।

भावे भावे बहुल तरला लम्पटा संविदेषा ।
भासे भासे भजन—चतुरा बृंहिता संविदेव ।। २९ ।।

किमुक्तं भवति परापर—विमर्शरूपिणी संविन्नाना—शक्ति—रूपेण निखिल—पिण्डाधारत्वेन वर्तते इति सिद्धान्तः ।। ३० ।।

।। इति श्रीगोरक्षनाथकृतौ सिद्धसिद्धान्तपद्धतौ
पिण्डाधारो नाम चतुर्थोपदेशः ।। ४ ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पञ्चमोपदेशः

अथ पिण्डपदयोः समरसकरणं कथ्यते—

महासिद्धयोगिभिः पूर्वोक्तक्रमेण परपिण्डादिस्वपिण्डान्तं ज्ञात्वा परमपदे समरसं कुर्यात् ॥ १ ॥

परमपदमिति स्वसंवेद्यं अत्यन्ताभासाभासकमयं ॥ २ ॥

उक्तं तत्त्वसंहितायाम्:—

यत्र बुद्धिर्मनो नास्ति तत्त्वविज्ञापरा कला ।
ऊहापोहौ न कर्तव्यौ वाचा तत्र करोति किम् ॥
वाग्मिना गुरुणा सम्यक् कथं तत्पदमीयते ।
तस्मादुक्तं शिवेनैव स्वसंवेद्यं परंपदम् ॥ ३ ॥

अतएव नानाविध–विचारचातुर्य–वर्चसा विस्मेयां गत्वा गुरुचरणरत[3]त्वात् निर्णीतत्वात् स्वसंवेद्यमेव परमं पदम् प्रसिद्धमिति सिद्धान्तः ॥४ ॥

गुरुरत्र सम्यक् सन्मार्गदर्शनशीलो भवति । सन्मार्गो योगमार्गस्तदितरः पार्षंडमार्गः ।

तदुक्तमादिना[4]थेन:—

योगमार्गेषु तंत्रेषु दीक्षितास्तांश्च दूषकाः ।
ते हि पार्षंडिनः प्रोक्ताः तथा तैः सहवासिनः ॥ ५ ॥

यस्मिन् दर्शिते सति तत्क्षणात् स्वसंवेद्यसाक्षात्कारः समुत्पद्यते । ततो गुरुरेवात्र कारणमुच्यते ॥ ६ ॥

तस्माद्गुरुकटाक्षपातात् स्वसंवेद्यतया च महासिद्धयोगिभिः स्वकीयं पिण्डं निरुत्थानानुभवेन समरसं क्रियते इति सिद्धान्तः ॥ ७ ॥

१–चर्चा (ह.). २–सारंग (तं.). ३–कृपातत्वमात्रेण (हं.), गुरुचरणत्वात् निरुपाधिकत्वात् निर्निकेतत्वात् (तं.). ४–आचार्यस्वामिना (तं.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तद्यथा—निरुत्थानप्राप्त्युपायः कथ्यते ।
महासिद्धयोगिनः स्वस्वरूपतयानुसन्धानेन निजावेशो भवति
निजावेशान्निपीडित–निरुत्थान–दशा–महोदयः कश्चिज्जायते ।
ततः सच्चिदानन्द–चमत्कारात् अद्भुताकारप्रकाशप्रबोधो जायते ।
प्रबोधादखिलमेतद् द्वयाद्वय–प्रकटतया चैतन्यभासाभासकं परात्परं पदमेव प्रस्फुटं भवतीति सत्यं ॥ ८ ॥

अत एव महासिद्धयोगिभिः सम्यक् (उक्त) गुरुप्रसादं लब्ध्वाऽ—वधान–बलेनैक्यं भजमानैस्तत्क्षणात् परमं पदमेवानुभूयते ॥ ९ ॥

तदनुभवबलेन स्वकीयं सिद्धं सम्यक् निजपिण्डं परिज्ञात्वा तमेव परमपदे एकीकृत्य तस्मिन् प्रत्यावृत्यारूढेवाभ्यन्तरे स्वपिण्ड सिद्ध्यर्थं महत्त्वमनुभूयते ॥ १० ॥

निजपिण्डमिति स्वरूपकिरणानन्दोन्मेषमात्रं यस्योन्मेषस्य प्रत्याहरणमेव समरसकरणं भवति ॥ ११ ॥

अतएव स्वकीयं पिण्डं महारश्मिपुंजं स्वेनैवाकारेण प्रतीयमानं स्वानुसन्धानेन स्वस्मिन्नुररीकृत्य महासिद्धयोगिनः पिण्डसिद्ध्यर्थं तिष्ठन्तीति प्रसिद्धम् ॥ १२ ॥

अथ पिण्डसिद्धौ वेषः कथ्यते—

शंखमुद्राधारणञ्च केशरोमप्रधारणम् ।
अमरीपानममलं तथा मर्दनमुत्कटम् ॥ १३ ॥

एकान्तवासो दीक्षा च सन्ध्या जपमार्चया ।
ज्ञानभैरवमूर्तेस्तु तत्पूजा च सुरादिभिः ॥ १४ ॥

शंखाध्मातं सिंहनादं कौपीनं पादुका तथा ।
अङ्गवस्त्रं बहिर्वस्त्रं कम्बलं छत्रमद्भुतम् ॥ १५ ॥

५–भूतकरणं (तं.). ६–पिण्डपरीक्षा च स्व (ह.). ७–उत्तमम् (ह.).
८–जपममायया (ह.). ९–यथाविधिः (ह.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चैत्रं कर्मंडलुश्चैव भस्मना च त्रिपुण्ड्रकम् ।
कूर्यादेतान् प्रयत्नेन गुरुवन्दनपूर्वकम् ।
तेषां पिण्डसिद्धौ सत्यां सर्वसिद्धयः सन्निधाना भवन्ति ।। १७ ।।

उक्तञ्च :—

यस्मिन् ज्ञाते जगत्सर्वं सिद्धं भवति लीलया ।
सिद्धयः स्वयमायान्ति तस्माद् ज्ञेयं परमं पदम् ।। १८ ।।

परं पदं न वेषेण प्राप्यते परमार्थतः ।
देहमूलं हि वेषं स्याल्लोकप्रत्ययहेतुकम् ।। १९ ।।

लोके निकृष्टमुत्कृष्टं परिगृह्य पृथक् कृतम् ।
तत्स्वधर्म इति प्रोक्तो योगमार्गे विशेषतः ।। २० ।।

योगमार्गात्परो मार्गो नास्ति नास्ति श्रुतौ स्मृतौ ।। २१ ।।

शास्त्रेष्वन्येषु सर्वेषु शिवेन कथितः पुरा ।
योगः सन्नहनोपायो ज्ञानंसंगतियुक्तिषु ।। २२ ।।

लोके निकृष्टं सततं यं वा यं वा प्रकुर्वतो ।
तं वा तं वा वर्जयन्ति लोकज्ञानबलेन तु ।। २३ ।।

मनुष्याणां च सर्वेषां प्राक्संस्कारवशादिह ।
शास्त्र—युक्ति—समाचारः क्रमेण भवति स्फुटम् ।। २४ ।।

एवं पिण्डे संसिद्धे ज्ञानप्राप्त्यर्थं तच्च परमपदं महासिद्धानां मतं परिज्ञाय तस्मिन्नहंभावे जीवात्मा च सहजसंयम—सोपायाद्वैतक्रमेणोपलक्ष्यते ।। २५ ।।

तत्र सहजमिति ।
विश्वातीतं परमेश्वरं विश्वरूपेणावभासमानमिति
एकमेवास्तीति स्वस्वभावेन यद् ज्ञानं तत्सहजं प्रसिद्धम् ।। २६ ।।

१०-ध्यान (तं.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

संयम इति । सावधानानां प्रस्फुरद्-व्यापाराणां निजवृत्तीनां संयमनं कृत्वा आत्मनि धीयते इति संयमः ॥ २७ ॥

सोपायमिति । स्वयमेव प्रकाशमयं स्वेनैव स्वात्मन्येकीकृत्य सदा तत्त्वेन स्थातव्यम् ॥ २८ ॥

अद्वैतमिति । अकर्तृतयैव योगी नित्यतृप्तो निर्विकल्पः सदा निरुत्थानत्वेन तिष्ठति ॥ २९ ॥

उक्तञ्च :—

सहजं स्वात्मसंवित्तिः संयमः स्वात्[11]मनिग्रहः ।
सोपायः स्वस्य विश्रान्तिरद्वैतं परमं पदम् ॥ ३० ॥

तज्ज्ञेयं सद्गुरोर्वक्त्रात् नान्यथा शास्त्रकोटिभिः ।
न तर्कशब्दविज्ञानान्नाचाराद्वेदपाठना[12]त् ॥ ३१ ॥

वेदान्तश्रवणान्नैव तत्त्वमस्यादिबोधनात् ।
न हंसोच्चारणाज्जीवब्रह्मणोरैक्यभावनात् ॥ ३२ ॥

न ध्यानान्न लयाल्लीनः सर्वज्ञ[13]ः सिद्धिपारगः
स्वेच्छो योगी स्वयंकर्ता लीलया चाजरोऽमरः ॥ ३३ ॥

अवध्यो देवदैत्यानां क्रीडते भैरवो यथा ।
इत्येवं निश्चलो योऽसौ क्रमादाप्नोति लीलया ॥ ३४ ॥

असाध्याः सिद्धयः सर्वाः सत्[14]यमीश्वरभाषितम् ।
प्रथमे त्वरोगतासिद्धिः सर्वलोकप्रियो भवेत् ।
कांक्षते दर्शनं तस्य स्वात्मारूढस्य नित्यशः ॥ ३५ ॥

[15]कृतार्थः स्याद्द्वितीये तु कुरुते सर्वभाष[16]या ।
तृतीये दिव्यदेहस्तु व्यालैर्व्याघ्रैर्न बाध्यते ॥ ३६ ॥

---

११ – स्व स्व निग्रहः (ह.). १२ – पारगात् (ह.). १३ – लयाल्लीनात् मौन कर्म समाश्रयात् लीने पिण्डे भवेद् योगी (तं.). १४ – सद्गुरोः करुणां विना (ह.). १५ – कविता (तं.). १६ – भाषणं.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चतुर्थे क्षुत्तृषानिद्राशीततापविवर्जितः ।
जायते दिव्ययोगीशो दूरश्रावी न संशयः ॥ ३७॥

वाक्सिद्धिः पञ्चमे वर्षे परकायप्रवेशनम् ।
षष्ठे न छिद्यते शस्त्रैर्वज्रपातैर्न बाध्यते ॥ ३८ ॥

वायुवेगी क्षितित्यागी दूरदर्शी च सप्तमे ।
अणिमादिगुणोपेतस्त्वष्टमे वत्सरे भवेत् ॥ ३९ ॥

नवमे वज्रकायः स्यात् खेचरो दिक्चरो भवेत् ।
दशमे पवनाद्वेगी यत्रेच्छा तत्र धावति ॥ ४० ॥

सम्यगेकादशे वर्षे सर्वज्ञः सिद्धिभाग्भवेत् ।
द्वादशे शिवतुल्योऽसौ कर्ता हर्ता स्वयं भवेत् ॥ ४१ ॥

त्रैलोक्ये पूज्यते सिद्धः सत्यं श्रीभैरवो यथा ।
एवं द्वादशवर्षेषु सिद्धयोगी महाबलः ॥
जायते सद्गुरोः पादप्रभावान्नात्र संशयः ॥ ४२ ॥

गुरुकुलसन्तानश्चेति पञ्चधा प्रोक्तम्
आई–सन्तानं विलेश्वर–सन्तानं विभूति–सन्तानं नाथ–सन्तानं योगीश्वर–सन्तानश्चेति एषामपि सन्तानानां पृथक् पृथक् वैशिष्टयं वर्तते ॥ ४३ ॥

परमार्थतः सव पाञ्चभौतिकं । तज्जार्ताः पुरुषाः । (स्वबोध) सम्बोध-मात्रैकरूपः सशिवः । तदितरत्सर्वमज्ञानमव्यक्तं भवति तत्र शिवस्तु ज्ञानं ॥ ४४ ॥

एतेषामपि सन्तानानां केचित्स्वरूपपराङ्मुखाः वेश-मात्रसम्पन्नाः क्रयविक्रयादिकं कुर्वन्ति सन्तानभेदं प्रत्यन्योऽन्यमधः कुर्वन्ति योगमार्गं द्वेषयन्ति ॥ ४५ ॥

१७ – यत्रेच्छा तत्र धावति (यो.). १८ – न जाताः (ह.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रजसा घोरसंकल्पाः कामुकाः अतिमन्यवेः ।
दाम्भिकाः मानिनः पापाः धिक्कुर्वन्त्यीश्वरप्रियान् ॥ ४६ ॥

साधुसङ्गम – सच्छास्त्र – परमानन्द – लक्षितान् ।
स्वेच्छाचारविहारैक – ज्ञानविज्ञानसंयुतान् ॥ ४७॥

यूयं दुष्टा वयं शिष्टा भ्रष्टा यूयं वयं तथा ।
इत्येवं परिवदन्ति संप्रमोहे निरन्तरम् ॥ ४८ ॥

पृथ्वी जलं तथा वह्निः वायुराकाशमेव च ।
एते सन्तानोदयास्तु सम्यगेव प्रकीर्तिताः ॥ ४९ ॥

काठिन्यश्चार्द्रता तेजो धावनं स्थिरता खलु ।
गुणान्येतानि पञ्चैव सन्तानानां क्रमात् स्मृताः ॥ ५० ॥

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च ईश्वरश्च सदाशिवः
एताश्च देवताः प्रोक्ताः सन्तानानां क्रमेण तु ॥ ५१ ॥

स्थूल – सूक्ष्म – कारणं तूर्यं तूर्यातीतमिति पञ्चावस्थाः क्रमेण लक्ष्यन्ते । एतेषामपि सर्वेषां विज्ञाता यः स योगी स सिद्ध-पुरुषः स योगीश्वरेश्वर इति परमरहस्यं प्रकाशितम् ॥ २२ ॥

अतएव सम्यक् निजविश्रान्तिकारकं महायोगिनं सद्गुरुं सेव-यित्वा सम्यक् सावधानेन परमं पदं सम्पाद्य तस्मिन् निज-पिण्डे (पिण्डं) समरसभावं कृत्वाऽत्यन्तं निरुत्थानेन सर्वानन्दतत्त्वे निश्चलं स्थातव्यम् । ततः स्वयमेव महासिद्धो भवतीति सत्यम् ॥ ५३ ॥

न विधिर्नैव वर्णश्च न वर्ज्यावर्ज्यकल्पना ।
न भेदो निधनं किञ्चिन्नाशौचं नोदकक्रिया ॥ ५४ ॥

योगीश्वरेश्वरस्यैवं नित्यतृप्तस्य योगिनः ।
चित्स्वात्मसुखविश्रान्तिभावलब्धस्य पुण्यतः ॥ ५५ ॥

---

१९ – अहिमन्यवः (यो.). २० – निषेधश्च (तं.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सम्यक् स्वभावविज्ञानात् क्रमाभ्यासान्न चासनात् ।
न वैराग्यान्न नैराश्यान्नाहार – प्राण – धारणात् ।। ५६ ।।

न मुद्रा–धारणाद्योगान्न मानकर्म–समाश्रयात् ।
न विरक्तौ वृथायासान्न कायक्लेशधारणात् ।। ५७

न जपान्न तपोध्यानान्न यज्ञात्तीर्थसेवनात् ।
न देवार्चनाश्रयाद्भक्त्या नाश्रमाणाञ्च पालनात् ।। ५८ ।।

न षड्दर्शनकेशादिधारणान्न च मुण्डनात् ।
नानन्तोपाययत्नेभ्यः प्राप्यते परम पदम् ।। ५९ ।।

एतानि साधनानि सर्वाणि दैहिकानि परित्यज्य परमपदेऽदैहिके स्थीयते सिद्धपुरुषैरिति ।। ६० ।।

तत्कथं । गुरुदृक्पातनात् प्रायो दृढानां सत्यवादिनां सा स्थितिर्जायते ।। ६१ ।।

कथनाच्छाक्तपाताद्वा पादावलाकनात् ।
प्रसादात् स्वगुरोः सम्यक् प्राप्यते परमं पदम् ।। ६२ ।।

अतएव शिवेनोक्तम्—

न गुरोरधिकं न गुरोरधिकं न गुरोरधिकं न गुरोराधिकम् ।
शिवशासनतः शिवशासनतः शिवशासनतः शिवशासनतः ।।६३।।

वाङ्मात्राद्वाथदृक्पातात् यः करोति च तत्क्षणात् ।
प्रस्फुटं शाम्भवं वेद्यं स्वसंवेद्यं परं पदम् ।। ६४ ।।

करुणाखड्गपातेन छित्वा पाशाष्टकं शि(प)शोः ।
सम्यगानन्दजनकः सद्गुरुः सोऽभिधीयते ।। ६५ ।।

निमिषार्धार्धपाताद्वा यद्वा पादावलोकनात् ।
स्वात्मानं स्थिरमाधत्ते तस्मै श्रीगुरवे नमः ।। ६६ ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नाना-विकल्प-विश्रान्तिं कथया कुरुते तु यः ।
सद्गुरुः स तु विज्ञेयो न तु मिथ्या-विडम्बकः ॥ ६७ ॥

अतएव परमपदप्राप्त्यर्थं स सद्गुरुः सदा वन्दनीयः
गुरुरिति गृणाति शं[२१] सम्यक् चैतन्यविश्रान्तिमुपदिशति ॥
विश्रान्त्या स्वयमेव परात्परं परमपदमेव प्रस्फुटं भवति
तत्क्षणात्साक्षात्कारो भवति ॥ ६८ ॥

अतएव महासिद्धानां मते प्रोक्तं । वाग्मात्रेण वा दृक्पात-
मात्रेण वा सम्यगवलोकनेन वा तत्क्षणान्मुहुर्विश्रान्तिमत्तां
नयतीति (विश्रान्तियुक्तं करोतीति, ह)
यः स सद्गुरुर्भवति । नो चेन्निजविश्रान्तिं
विना पिण्डपदयोः समरसकरणं न भवतीति सिद्धान्तः ।
तस्मान्निजविश्रान्तिकारकः सद्गुरुरभिधीयते नान्यः ॥
पुनर्वागादि-शास्त्रदृष्ट्यानुमानतस्तर्क-मुद्रया श्रमिको[२२]
गुरुस्त्याज्यः ॥ ६९ ॥

उक्तञ्च :—

ज्ञानहीनो गुरुस्त्याज्यः मिथ्यावादी विडम्बकः ।
स्वविश्रान्तिं न जानाति परेषां स करोति किम् ॥ ७० ॥

शिलया किं परं पारं शिलासंघः प्रतार्यते ।
स्वयं तीर्णो भवेद्योऽसौ परान्निस्तारयत्यलम् ॥ ७१ ॥

विकल्पसागरात्घोराच्चिन्ताकल्लोलदुस्तरात् ।
प्रपञ्च-वासना-दुष्ट-(ग्रह) ग्राहजालसमाकुलात् ॥ ७२ ॥

वासना-लहरी-वेगाद्यः स्वं तारियतुं क्षमः[२३] ।
स्वस्थेनैवोपदेशेन निरुत्थानेन तत्क्षणात् ॥ ७३ ॥

२१–गुणातिशय (यो.), गुणातीतः (त.). २२–श्रामको (ह.). २३–नास्वस्थतरितुं क्षयः (तं.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तारयत्येव दृक्पातात् कथनाद्वा विलोकनात् ।
तारिते स्वपदं धत्ते स्वस्वमध्ये स्थिरो भवेत् ॥ ७४ ॥

ततः स मुच्यते शिष्यो जन्मसंसारबन्धनात् ।
परानन्दमयो भूत्वा निष्कलः शिवतां व्रजेत् ॥ ७५ ॥

कुलानां कोटिकोटीनां तारयत्येव तत्क्षणात् ।
अतस्तं सद्गुरुं साक्षात् त्रिकालमभिवन्दयेत् ॥ ७६ ॥

सर्वाङ्गप्रणिपातेन स्तुवन्नित्यं गुरुं भजेत् ।
भजेनात्स्थैर्यमाप्नोति स्वस्वरूपमयो भवेत् ॥ ७७ ॥

किमत्र बहुनोक्तेन शास्त्रकोटिशतेन च ।
दुर्लभा चित्तविश्रान्तिर्विना गुरुकृपां पराम् ॥ ७८ ॥

चित्तविश्रान्तिलब्धानां योगिनां दृढचेतसाम् ।
स्वस्वमध्ये निमग्नानां निरुत्थानं विशेषतः ॥ ७९ ॥

निमिषात्प्रस्फुटं भाति दुर्लभं परमं पदम् ।
यस्मिन् पिण्डो भवेल्लीनः सहसा नात्र संशयः ॥ ८० ।

संवित्क्रिया-विकरणोदय-चिद्विलोलै[२५]-
विश्रान्तिमेव भजतां स्वयमेव भाति ।
ग्रस्ते स्ववेगनिचये पदपिण्डमैक्यं,
सत्यं भवेत्समरसं गुरुवत्सलानाम् ॥ ८१ ॥

॥ इति श्रीगोरक्षनाथकृतौ सिद्धसिद्धान्तपद्धतौ
पिण्डपदयोः समरसकरणं नाम पञ्चमोपदेशः ॥ ५ ॥

२४-सज्जनः (ह.). २५-सम्यक् स्वभावकिरणोदयचिद्विलास (तं.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

षष्ठोपदेशः

अथ अवधूतयोगिलक्षणं कथ्यते :—

अवधूतयोगी नाम क इत्यपेक्षायामाह ।

यः सर्वान् प्रकृतिविकारान् अवधूनोतीत्यवधूतः । योगोऽस्यास्तीति योगी । धूञ् कम्पने इति धातुः कम्पनार्थे वर्तते । कम्पनं चालनं देह–दैहिक–प्रपंचादिषु विषयेषु संगतं मनः परिगृह्य तेभ्यः प्रत्याहृत्य स्वधाममहिम्नि परिलीन–चेताः प्रपञ्चशून्य आदिमध्यान्तनिधनभेदवर्जितः ॥ १ ॥

यकारो वायुबीजं स्याद्रकारो वह्निबीजकम् ।
तयोरभेदओंकारश्चिदाकारः प्रकीर्तितः ॥ २ ॥

तदेतद् व्यक्तमुच्यते :—

क्लेशपाशतरङ्गाणां कृन्तनेन विमुण्डनम् ।
सर्वावस्थाविनिर्मुक्तः सोऽवधूतोऽभिधीयते ॥ ३ ॥

निर्जेस्मरविभूतिर्यो योगी स्वाङ्गे विभूषितः ।
आधारे यस्य वारुढिः (ढः) सोऽवधूतोऽभिधीयते ॥ ४ ॥

लोकमध्ये स्थिरासीनः समस्त–कलनोज्झितः ।
कौपिनं खर्परोऽदैन्यं सोऽवधूतोऽभिधीयते ॥ ५ ॥

शं सुखं खं परं ब्रह्म शंखं सघट्टनाद् भवत् ।
सिद्धान्तं धारितं येन सोऽवधूतोऽभिधीयते ॥ ६ ॥

पादुका पदसंवित्ति मृगैत्वच् महाहतम् ।
वेलीं यस्य परा संवित्सोऽवधूतोऽभिधीयते ॥ ७ ॥

मेखला निवृत्तिर्नित्यं स्वस्वरूपं कटासनम्
निवृत्तिः षड्विकारेभ्यः सोऽवधूतोऽभिधीयते ॥ ८ ॥

१–उकारं (तं.). २–निजस्फार (तं.). ३–त्वक् स्यादनाहता (ह.). ४–शेली (ह.), चेलं (तं.). ५.–निरतिः (तं.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चित्प्रकाश–परानन्दौ यस्य वै कुण्डलद्वयम् ।
जपमालाक्षविश्रान्तिः सोऽवधूतोऽभिधीयते ॥ ९ ॥

यस्य धैर्यमयो दण्डः पराकाशं च खर्परम् ।
योगपट्टं निजा शक्तिः सोऽवधूतोऽभिधीयते ॥ १० ॥

भेदाभेदौ स्वयं भिक्षां षड्रसास्वादने रतः
जारणा(त) तन्मयीभावः सोऽवधूतोऽभिधीयते ॥ ११ ॥

अचिन्त्ये निज–दिग्देशे स्वान्तरं यस्तु गच्छति ।
एकदेशान्तरीयो यः सोऽवधूतोऽभिधीयते ॥ १२ ॥

स्वपिण्डममरं कर्तुमनन्ताममरीं च यः ।
स्वयमेव पिवेदेतां सोऽवधूतोऽभिधीयते ॥ १३ ॥

अचिन्त्यं वज्रवद्गाढा वासनामलसंकुला ।
सा वज्री भक्षिता येन सोऽवधूतोऽभिधीयते ॥ १४ ॥

आवर्त्तयति यः सम्यक् स्वस्वमध्ये स्वयं सदा ।
समत्वेन जगद्वेत्ति सोऽवधूतोऽभिधीयते ॥ १५ ॥

स्वात्मानमवगच्छेद्यः स्वात्मन्येवावतिष्ठते ।
अनुत्थानमयः सम्यक् सोऽवधूतोऽभिधीयते ॥ १६ ॥

अनुत्वा(त्था)धारसम्पन्नः परविश्रान्तिपारगः ।
धृतिचिन्मयतत्त्वज्ञः सोऽवधूतोऽभिधीयते ॥ १७ ॥

अव्यक्तं व्यक्तमाधत्ते व्यक्तं सर्वं ग्रसत्यलम् ।
स्व(स)न्यं स्वान्तरे सन् यः सोऽवधूतोऽभिधीयते ॥ १८

अवभासात्मको भासः स्वप्रकाशे सुसंस्थितः ।
लीलया रमते लोके सोऽवधूतोऽभिधीयते ॥ १९ ॥

क्वचिद्भोगी क्वचित्त्यागी क्वचिन्नग्नः पिशाचवत् ।
क्वचिद्राजा क्वचाचारी सोऽवधूतोऽभिधीयते ॥ २० ॥

६–निर्द्वैत (यो.) कृत्वा स्वास्वादने (ह.). ७–अविद्या (तं.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवं-विध नानासंकेतसूचकनित्यप्रकाशे (वस्तुनि) सुनिज-स्वरूपी सर्वेषां सिद्धान्तदर्शनानां स्वस्वरूपदर्शने सम्यक् सद्बोधकोऽ-वधूतयोगी-त्यभिधीयते स सद्गुरुर्भवति । यतः सर्वदर्शनानां स्वस्वरूपदर्शने समन्वयं करोति सोऽवधूतुयोगी स्यात् ॥

अत्याश्रमी च योगी च ज्ञानी सिद्धश्च सुव्रतः ।
ईश्वरश्च तथा स्वामी धन्यंः श्रीसाधुरेव च ॥ २१ ॥

जितेन्द्रियश्च भगवान् स सुधीः कोविदो बुधः ।
चार्वाकश्चार्हतश्चेति तथा बौद्धः प्रकाशवित् ॥ २२ ॥

तार्किकश्चेति सांख्यश्च तथा मीमांसको विदुः ।
देवतेत्यादिविद्वद्भिः कीर्तितः शास्त्रकोटिभिः ॥ २३ ॥

आत्मेति परमात्मेति जीवात्मेति पुनः स्वयम् ।
अस्तितत्त्वं परं साक्षाच्छिव–रुद्रादि–संज्ञितम् ॥ २४ ॥

शरीरपद्मकुहरे यत्सर्वेषांमवस्थितम् ॥
तदवश्यं महार्यासाद्वेदितव्यं मुमुक्षुभिः ॥ २५ ॥

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सोऽक्षरः परमः स्वराट् ।
स एव इन्द्रः स प्राणः स कालाग्निः सचेन्द्रकः ॥ २६ ॥

स एव सूर्यः स शिवः स एव परमः शिवः ।
स एव योगगम्यस्तु सांख्यशास्त्रपरायणैः ॥ २७ ॥

स एव कर्म इत्युक्तः सर्वकर्ममीमांसकैरपि ।
सर्वत्र सत्परानन्द इत्युक्तो वैदिकैरपि ॥ २८ ॥

व्यवहारैरयं भेदः तस्मादेकस्य नान्यथा ।
मुद्–मोदे तु रानन्दो (रादाने) जीवात्मपरमात्मनोः ॥ २९ ॥
उभयोरैक्यं संवित्ति मुद्रेति परिकीर्तिताः ॥ ३० ॥

---

८ – सद्बोधकोऽवधूत (ह.). ९ – संन्यासी (तं.) १० – शाब्दि कश्चेति (तं.).
११ – महापाशात्प्छेदितव्यं (ह.). १२. शास्ता स विनायकः स कालाग्निः स चन्द्रार्कौ (तं.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मोदन्ते देवसंघाश्च द्रावन्तेऽसुरराशयः ।
मुद्रेति कथिता साक्षात्सदा भद्रार्थदायिनी ॥ ३१ ॥

अस्मिन् मार्गेऽदीक्षिता ये सदा संसाररागिणः ।
ते हि पाषण्डिनः प्रोक्ताः संसारपरिपेलवाः ॥ ३२ ॥

अवधूत–तनुर्योगी निराकारपदे स्थितः ।
सर्वेषां दर्शनानां च स्वस्वरूपं प्रकाशते ॥ ३३ ॥

तत्र ब्राह्मणेषु ब्रह्मचर्याश्रममाहः—

सर्वतो भरिताकारं निजबोधेन बृंहितम् ।
चरते ब्रह्मविद्यस्तु ब्रह्मचारी स कथ्यते ॥ ३४ ॥

गृहिणी पूर्णता नित्या गेहं व्योम सदाचलम्[१२] ।
यस्तयोर्निवसत्यत्र गृहस्थः सोऽभिधीयते ॥ ३५ ॥

सदान्तःप्रस्थितो योऽसौ स्वप्रकाशमये वने ।
वानप्रस्थः स विज्ञेयो न वने मृगवच्चरन् ॥ ३६ ॥

परमात्माथ जीवात्मा आत्मन्येव स्फुरत्यलम् ।
तस्मिन् न्यस्तः सदा येन संन्यासी सोऽभिधीयते ॥ ३७

मायाकर्मकलाजालमनिशं येन दण्डितम् ।
अचलो नगवद्भाति त्रिदण्डी सोऽभिधीयते ॥ ३८ ॥

एकं नानाविधाकारमस्थिरं चञ्चलं सदा ।
तच्चित्तं दण्डितं येन एकदण्डी स कथ्यते ॥ ३९ ॥

शुद्धं शान्तं निराकारं परानन्दं सदोदितम् ।
तं शिवं यो विजानाति शुद्धबुद्धशैवो भवेत्तु सः ॥४०॥

सन्तापयति दीप्तानि स्वेन्द्रियाणि च यः सदा ।
तापसः स तु विज्ञेयो न च गोभस्मधारकः ॥ ४१ ॥

१२–सदावलं (ह.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

क्रियाजालं पशुं हत्वा पतित्वं पूर्णतां गतम् ।
यस्तिष्ठेत्पशुभावेन स वै पाशुपतो भवेत् ।। ४२ ।।

परानन्दमयं लिङ्गं निजपीठे सदाऽचले ।
तल्लिङ्गं पूजितं येन स वै कालमुखो भवेत् ।। ४३ ।।

विलयं सर्वतत्त्वानां कृत्वा संधार्यते स्थिरम् ।
सर्वदा येन वीरेण लिङ्गधारी भवेत्तु सः ।। ४४ ।।

अन्तकादीनि तत्त्वानि त्यक्त्वा नग्नो दिगम्बरः ।
यो निर्वाणपदे लीनः स निर्वाणपरो भवेत् ।। ४५ ।।

स्वस्वरूपात्मकं ज्ञानं समन्त्रं (समन्तात्) तत्प्रतिपालितम्
अनन्यत्वं सदा येन स वै कापालिको भवेत् ।। ४६ ।।

महाव्याप्तिपरं तत्त्वमाधाराधेयवर्जितम् ।
तद्व्रतं धारितं येन स भवेद्वै महाव्रतः ।। ४७ ।।

कुलं सर्वात्मकं पिण्डमकुलं सर्वतोमुखम् ।
तयोरैक्यपदं शक्तिर्यस्तां वेद स शक्तिभाक् ।। ४८ ।।

कौलं सर्वकलाग्रासः स कृतः सततं यया ।
तां शक्तिं विजानाति शक्तिज्ञानी स कथ्यते ।। ४९ ।।

ज्ञात्वा कुलाकुलं तत्त्वं स क्रमेणाऽक्रमेण तु ।
स्वप्रकाशमहाशक्त्या ततः शक्तिपदं लभेत् ।। ५० ।।

मदो मद्यं मतिर्मुद्रा माया मीनं मनः पलम् ।
मूर्च्छनं मैथुनं यस्य तेनाऽसौ शाक्त उच्यते ।। ५१ ।।

यया भासस्फुरद्रूपं कृतं चैव स्फुटं वलात् ।
तां शक्तिं यो विजानाति शाक्तः सोऽत्राभिधीयते ।। ५२ ।।

यः करोति निरुत्थानं कर्तृचित्प्रसरेत्सदा ।
तद्विश्रान्तिस्तया शक्त्या शाक्तः सोऽत्राभिधीयते ।। ५३ ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

व्यापकत्वे परं सारं यद्विष्णोराद्यमव्ययम् ।
विश्रान्तिदायकं देहे तज्ज्ञात्वा वैष्णवो भवेत् ।। ५४ ।।

भास्वत्स्वरूपो यो भेदाद् भेदाभेदभवोज्झितः ।
भाति देहे सदा यस्य स वै भागवतो भवेत् ।। ५५ ।।

यो वेत्ति वैष्णवं भेदं सर्वासर्वमयं निजम् ।
प्रबुद्धं सर्वदेहस्थं भेदवादी भवेत्तु सः ।। ५६ ।।

पञ्चानामक्षया हानिः (पञ्चानामक्षपातानां) पञ्चत्वं रात्रिरुच्यत ।
तां रात्रिं यो विजानाति स भवेत्पांचरात्रिकः ।। ५७ ।।

येन जीवन्ति जीवा वै मुक्तिं यान्ति च तत्क्षणात् ।
स जीवो विदितो येन सदाजीवी स कथ्यते ।। ५८ ।।

यः करोति सदा प्रीतिं प्रसन्ने पुरुषे परे
शासितानीन्द्रियाण्येव सात्त्विकः सोऽभिधीयते ।। ५९ ।।

सर्वाकारं निराकारं निर्निमित्तं निरञ्जनम् ।
सूक्ष्मं हंसश्च यो वेत्ति स भवेत्सूक्ष्मसात्त्विकः ।। ६० ।।

सत्यमेकमजं नित्यमनन्तश्चाक्षयं ध्रुवम् ।
ज्ञात्वा यस्तु वदेद्धीरः सत्यवादी स कथ्यते ।। ६१ ।।

ज्ञानज्ञेयमयाभ्यां तु योगिनः स्वस्वभावतः ।
कलङ्की स तु विज्ञेयो व्यापकः पुरुषोत्तमः ।। ६२ ।।

मुक्तिचारे मतिर्या वै व्यापिका स्वप्रकाशिका ।
एषा ज्ञानवती यस्य ज्ञाताऽसौ सात्विको भवेत् ।। ६३ ।।

क्षपणं चित्तवृत्तीनां रागद्वेषविलुण्ठनम् ।
कुरुते व्योमवन्नग्नो योऽसौ क्षपणको भवेत् ।। ६४ ।।

प्रसरं भासते शक्तिः संकोचं भासते शिवः ।
तयोर्योगस्य कर्ता यः स भवेत् सिद्धयोगिराट् ।। ६५ ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विश्वातीतं यथा विश्वमेकमेव विराजते ।
संयोगेन सदा यस्तु सिद्धयोगी भवेत्तु सः ।। ६६ ।।

सर्वासां निजवृत्तीनां प्रसृति भजते लयम् (तु यः) ।
स भवेत् सिद्धसिद्धान्ते सिद्धयोगी महाबलः ।। ६७ ।।

उदासीनः सदा शान्तः स्वस्थोऽन्तर्निजभासकः ।
महानन्दमयो धीरः स भवेत् सिद्धयोगिराट् ।। ६८ ।।

परिपूर्णः प्रसन्नात्मा सर्वासर्वपदोदितः ।
विशुद्धो निर्भरानन्दः स भवेत् सिद्धयोगिराट् ।। ६९ ।।

परिपूर्णः प्रसन्नात्मा सर्वानन्दकरः सुधीः ।
सर्वानुग्रहधीः सम्यक् स भवेत् सिद्धयोगिराट् ।। ७० ।।

गते न शोकं विभवे न वांछां प्राप्ते च हर्षं न करोति योगी ।
आनन्दपूर्णो निजबोधलीनो न वाध्यते कालपथेन
नित्यम् ।। ७१ ।।

एवं सर्वसिद्धान्तदर्शनानां पृथक् पृथक् भूतानामपि ब्रह्मणि समन्वयसूचनशीलोपदेशकर्ताऽवधूत एव सद्गुरुः प्रशस्यते । एषामुपदेशानां पृथक् पृथक् सूचितानां जायते यत्र विश्रान्तिः सा विश्रान्तिरभिधीयते ।। ७२ ।।

लीनतां च स्वयं याति निरुत्थानचमत्कृतेः ।
[14]तो निरुत्थानमयात् (मयः) सोऽयं स्यादनधूतराट् ।। ७३ ।।

तस्मात्तं सद्गुरुं साक्षाद्वन्दयेत् पूजयेत्सदा ।
सम्यक् सिद्धपदं धत्त तत्क्षणात्स्वात्मभासितम् ।। ७४ ।।

न वन्दनीयास्ते काष्ठाः[15] दर्शनभ्रान्तिकारकाः ।
वर्जयेत् तान् गुरून् दूरे धीरः सिद्धमताश्रयः ।। ७५ ।।

१४–अतो (तं.). १५–कष्टाः (तं.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

परपक्षं निरासं करोति :—

वेदान्ती बहुतर्ककर्कशमतिर्ग्रस्तः परं मायया ।
भाट्टाः कर्मफलाकुला हतधियो द्वैतेन वैशेषिकाः ॥
अन्ये भेदरताः विवादविकला स्ते तत्त्वतोवञ्चिताः
(सत्तत्त्वतोवञ्चिताः) ।
तस्मात्सिद्धमतं स्वभावसमर्यं[16] धीरः सदा संश्रयेत्[17] ॥ ७६ ॥

सांख्या वैष्णवा वैदिका विधिपराः संन्यासिनस्तापसाः ।
सौरा वीरपराः प्रपञ्चनिरता बौद्धा जिनाः श्रावकाः ॥
एते कष्टरता वृथापथगतास्ते सत्तत्त्वतो वञ्चिताः ।
तस्मात्सिद्धमतं स्वभावसमयं धीरः सदा संश्रयेत् ॥ ७७ ॥

आचार्या बहुदीक्षिता हुतिरता नग्नव्रतास्तापसाः ।
नानातीर्थनिषेवका जपपरा मौनस्थिता नित्यशः ॥
एते ते खलु दुःखभारनिरतास्ते सत्तत्त्वतो वञ्चिताः ।
तस्मात्सिद्धमतं स्वभावसमयं धीरः सदा संश्रयेत् ॥ ७८ ॥

आदौ रेचक-पूरक-कुम्भक-विधौ नाडीपथा शोधितम् ।
कृत्वा हृत्कमलोदरे तु सहसा चित्तं महामूर्च्छितम् ॥
पश्चादव्ययमक्षरं परकुले चोंकारदीपाङ्कुरे ।
ये पश्यन्ति समाहितेन मनसा तेषां न नित्यं पदम् ।
तस्मात्सिद्धमतं स्वभावसमयं धीरः सदा संश्रयेत् ॥ ७९ ॥

चार्वाकाश्चतुराश्च तर्कनिपुणा देहात्मवादे रताः ।
ते सर्वे तरन्ति दुःसहतरं ये ते परं सात्विकाः ॥
ते सर्वे प्रभवन्ति ये च यवनाः पापे रता निर्दयाः ।
तेषामैहिकमल्पमेव फलदं तत्त्वं न मोक्षपदम् ॥ ८० ॥

१६–कमयं (तं.). १७–शैवाः पाशुपता महाव्रतधरा कालामुखा जंगमाः ।शाक्ताः कौल कुला कुलार्चनरता – कापालिकाः शाम्भवाः । एते कृत्रिममंत्रतंत्रनिरतास्ते तत्त्वतो वञ्चिताः तस्मात सिद्धमतं (तं.). १८–रजसा (तं.). १९–मोक्षफलम् (तं.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्रीहट्टे[२०] मस्तकान्ते त्रिपुटपुटबिले ब्रह्मरन्ध्रे ललाटे।
भ्रूनेत्रे नासिकाग्रे श्रवणपथरवे घण्टिका राजदन्ते ॥
कण्ठे हृन्नाभिमध्ये त्रिकमलकुहरे चोड्डियाणे च मूले[२१] ।
एवं ये स्थानलग्नाः परमपदमहो नास्ति तेषां निरुत्थम् ॥ ८१ ॥

कोल्लाटे दीप्तिपुंजे प्रलयशिखिनिभे सिद्धजालन्धरे वा ।
गृङ्गाटे ज्योतिरेकं तडिदिव तरलं ब्रह्मनाड्यन्तराले ॥
भालान्ते विद्युदाभं तदुपरि शिखरे कोटिमार्तण्डचण्डे ।
ये नित्यं भावयन्ते परमपदमहो नास्ति तेषां निरुत्थम् ॥ ८२ ॥

लिङ्गादण्डांकुरान्तर्मनःपवनगमात् ब्रह्मनाड्यादिभेदम् ।
कृत्वा बिन्दुं नयन्तः परमपदगुहां शंखगर्भोदरोर्ध्वम् ॥
तत्रान्तर्नादघोषं गगनगुणमयं वज्रदण्डीचोलीक्रमेण ।
ये कुर्वन्तीह कष्टात् परमपदमहो नास्ति तेषां निरुत्थम् ॥ ८३ ॥

सम्यक् चालनदोहनेन सततं दीर्घी कृतां लम्बिकाम् ।
तां ताल्वभ्यंतरस्त्रोशितां च दशमद्वारेऽपि[२२] चोल्लंघिनीम् ॥
नीत्वा[२३] मध्यम-सन्धि-संघट्ट-घटात्प्राप्तां शिरोदेशतः
पीत्वा षड्विधपानकाष्टितजनां मूर्च्छां[२४] चिरं मोहिताः ॥ ८४ ॥

गुह्यात्पश्चिमपूर्वमार्गमुभयं रुध्वानिलं मध्यमम् ।
नीत्वा ध्यानसमाधिलक्षकरणैर्नानासनाभ्यासनैः ॥
प्राणापानसमागमेन[२५] सततं हंसोदरे संघट्टौ[२६] ।
एवं येऽपि भजन्ति ते भवजले मज्जन्त्यहो दुःखिताः ॥ ८५ ॥

शक्त्याकुञ्चनमग्निदीप्तिकरणं त्वाधारसंपीडनात्
स्थानात्कुण्डलिनीप्रबोधनमनः (तः) कृत्वा ततो मूर्धनि ॥

२०-शृंगाटे (तं.). २१-पीटे (ह.). २२-द्वारोदरे सन्धिनीम् (ह.). द्वारोदरे शंखिनी (तं.). २३-प्राप्तां (तं.). २४-भजनं वाञ्छन्ति ये मोहिताः (ह.). २५-गमागमेन (ह.). २६-सद्घटात् (तं.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नीत्वा पूर्णगिरिं निपातनमधः कुर्वन्ति तस्याश्च ये ।
खण्डज्ञानरतास्तु ते निजपदं तेषां हि दूरं पदम् ।। ८६ ।।

बन्धं भेदं च मुद्रां गल-बिल-चिबुका-बद्धमार्गेषु वन्हिम् ।
चन्द्रार्कौ सामरस्यं शमदमनियमानादबिन्दुं कलान्ते ।।
ये नित्यं मेलयन्ते ह्यनुभवमनसाप्युन्मनीयोगयुक्ताः ।
ते लोकान् भ्रामयन्ती निजसुखविमुखाः कर्मदुःखाब्धभाजः ।। ८७ ।।

अष्टाङ्गं योगमार्गं कुलपुरुषमतं षण्मुखीचक्रभेदम् ।
ऊर्ध्वाधो वायुमध्ये रविकिरणनिभं सर्वतो व्याप्तिसारम् ।।
दृष्ट्वा ये वीक्षयन्ते तरलजलसमं नीलवर्णं नभो वा ।
एवं ये भावयन्ते निगदितमतयस्तेऽपि हा कष्टभाजः ।। ८८ ।।

आदौ धारण शंख धारणमतः कृत्वा महाधारणम् ।
सम्पूर्णं प्रतिधारणं विधिबलात् दृष्टिं तथा निर्मलां ।।
अर्धोली बहुलीह दृष्टिसनमथो घण्टी वसन्तोलिका ।
ये कुर्वन्ति च कारयन्ति च सदा भ्राम्यन्ति खिद्यन्ति ते ।। ८९ ।।

शंखप्रक्षालनमन्तरं रसनया ताल्वोष्ठनासारसम् ।
वान्तेरुल्लुंठनं कवाटममरीपानं तथा खर्परी ।।
वीर्यद्रावितमात्मजं पुनरहो ग्रासं प्रलेपंश्च वा ।
ये कुर्वंति जडास्तु ते नहि फलं तेषां तु सिद्धान्तजम् ।। ९० ।।

घण्टाकादल–कालमर्दल–महा–भेरीनिनादं यदा ।
सम्यङ् नादमनाहतध्वनिमयं शृण्वन्ति चैतादृशम् ।।
पिण्डे सर्वगतं निरन्तरतया ब्रह्माण्डमध्येऽपि वा ।
तेषां सिद्धपदं ततः समुचितं तत्वं परं लभ्यते ।। ९१ ।।

वैराग्यात्तृणशाकपल्लवजलं कन्दं फलं मूलकम् ।
भुक्त्वा ये वनवासमेव भजन्ते चान्ये च देशान्तरम् ।।

२७–मधो (तं.), वासनमथो (ह.). २८–लुठनम् (तं.). २९–कपाट (ह.). ३०–ग्रासप्रदं पद्यया (तं.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बालोन्मत्तपिशाचमूकजडवत् चेष्टाश्च नानाविधा ।
ये कुर्वन्ति पदं विना मतिबलाद्भ्रष्टा विमुह्यन्ति ते ॥ ९२ ॥

कथां दर्शनमद्भुतं बहुविधं भिक्षाटनं नाटकम् ।
भस्मोद्धलनमङ्गं कर्कशतरं कृत्वाथ वर्षं चरेत्[३१] ॥
क्षेत्रं क्षेत्रमटन्ति दुर्गमतरं छित्वाथ सर्वेन्द्रियम् ।
नो विन्दन्ति परं पदं गुरुमुखाद्दर्वेण कष्टाश्च ते ॥ ९३ ॥

वाणीं ये च चतुर्विधां स्वरचितां सिद्धैश्च वा निर्मितां ।
गायत्रीचतुराश्च पाठनिरता विद्याविवादे रताः ॥
नो विन्दन्ति तदर्थमात्मसदृशं खिद्यन्ति मोहाद्बलात् ।
दण्डैः कर्तरिशूलचक्रलगुडैर्भण्डाश्च दुष्टाश्चये ॥ ९१ ॥

एवं शून्यादिशून्यं[३२] परमपरपदं पञ्चशून्यादिशून्यम् ।
व्योमातीतं ह्यनाद्यं निजकुलमकुलं चाद्भुतं विश्वरूपम् ॥
अव्यक्तं चान्तरालं निरुदयमपरं भासनिर्नाममैक्यम् ।
वाङ्मात्राद्भासयन्तो बहुविधमनसो व्याकुला भ्रामितास्ते ॥ ९४ ॥

आज्ञासिद्धिकरं सदा समुचितं सम्पूर्णमाभासकम् ।
पिण्डे सर्वगतं[३३] विधानममलं सिद्धान्तसारं वरम् ॥
भ्रान्तेर्निर्हरणं सुखातिसुखदं कालान्तकं शाश्वतम् ।
तन्नित्यं कलनोद्भूतं[३४] गुरुमयं ज्ञेयं निरुत्थं पदम् ॥ ९५ ॥

आत्मेति परमात्मेति जीवात्मेति विचारणे ।
त्रयाणामैक्यसंभूतिः आदेश इति कीर्तितः ॥ ९६ ॥

आदेश इति सद्वाणीं सर्वद्वन्द्वक्षयापहाम् ।
यो योगिनं प्रतिवदेत् स यात्यात्मानमैश्वरम् ॥ ९७ ॥

आशादहनं भसितं कुण्डलयुगलं विचारसन्तोषः ।
कौपीनं स्थिरचित्तं खर्परमाकाशमात्मनो भजनम् ॥ ९८ ॥

३१ – त्वरेत् (ह.). ३२ – शून्यातिशून्यं (त.). ३३ – मृत्युहरं (त.). ३४ - कलज्झितं (ह.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एतच्छास्त्रं महादिव्यं रहस्यं पारमेश्वरम् ।
सिद्धान्तं सर्वसारस्वं नानासंकेतनिर्णयम् ॥ ९९ ॥

सिद्धानां प्रकटं सिद्धं सद्यःप्रत्ययकारकम्[३५] ।
आत्मानंदकरं नित्यं सर्वसंदेहनाशनम् ॥ १०० ॥

न देयं परशिष्येभ्यः नान्येषां सन्निधौ पठेत् ।
न स्नेहान्न बलाल्लोभान्न मोहान्नानृन्ताच्छलात् ॥ १०१ ॥

न मैत्रीभावनाद्दानान्न सौन्दर्यान्न चासनात् ।
पुत्रस्यापि न दातव्यं गुरुशिष्यक्रमं विना ॥ १०२ ॥

सत्यवन्तो दयाचित्ताः दृढभक्ताः सदाचलाः
निस्तरङ्गाः महाशान्ताः सदाज्ञानप्रबोधकाः ॥ १०३ ॥

भयदैन्यघृणालज्जातृष्णाशाशोकवर्जिताः ।
आलस्यमदमात्सर्यदम्भमायाछलोज्झिताः ॥ १०४ ॥

अहङ्कारमहामोहरागद्वेषपराङ्मुखाः
क्रोधेच्छाकामुकासूयाभ्रान्तितालोभवर्जिताः ॥ १०५ ॥

निस्पृहा निर्मला धीराः सदाद्वैतपदे रताः ।
तेभ्यो देयं प्रयत्नेन धूर्तानां गोपयेत् सदा ॥ १०६ ॥

निन्दका ये दुराचाराश्चुम्बकाः गुरुतल्पगाः ।
नास्तिका ये शठाः क्रूरा विद्यावादरतास्तथा ॥ १०७ ॥

योगाचारपरिभ्रष्टाः निद्राकलहयोः प्रियाः ।
स्वस्वकार्ये परानिष्ठाः गुरुकार्येषु निस्पृहाः ॥ १०८ ॥

एतान् विवर्जयेद् दूरे शिष्यत्वेन गतानपि ॥ १०९ ॥

सच्छास्त्रं सिद्धमार्गश्च सिद्धसिद्धान्तपद्धतिम् ।
न देयं सर्वदा तेभ्यो यदीच्छेच्चिरजीवनम् ॥ ११० ॥

---

३५ – कारणम् (तं.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गोपनीयं प्रयत्नेन तस्करेभ्योधनं यथा ।
तेषां यो बोधयेत् मोहादपरीक्षितं[३६]मन्दधीः ।। १११ ।।
न हि मुक्तिर्भवेत्तस्य सदा दुःखेन सीदतः ।
खेचरी भूचरी योगी शाकिनी च निशाचरी ।। ११२ ।।
एतेषामद्भुतं शापः सिद्धानां भैरवस्य च ।
मस्तके तस्य पतति तस्माद्यत्नेन रक्षयेत् ।। ११३ ।।
गुरुपादाम्बुजस्थाय [३७]परीक्ष्य प्रवदेत्सदा ।
कुतो दुःखं च भीतिश्च तत्त्वज्ञस्य महात्मनः ।। ११४ ।।
कृपयैव प्रदातव्यं सम्प्रदायप्रवृत्तये ।
सम्प्रदायप्रवृत्तिर्हि सर्वेषां सम्मता यतः ।। ११५ ।।
मायाशंकरनाथाय नत्वा सिद्धान्तपद्धतिम् ।
लिखित्वा यः पठेद्भक्त्या स याति परमां गतिम् ।। ११६ ।।
विदधात्वत्यर्थनिच(ल)यं भक्तानुग्रहमूर्तिमत् ।
स्मरानन्दपरं चेतो गणप(य)त्यभिधं महः ।। ११७ ।।

।। इति श्रीगोरक्षनाथकृतौ सिद्धसिद्धान्तपद्धतौ अवधूत —
योगिलक्षणं नाम षष्ठोपदेशः ।। ६ ।।

३६ – उपरोक्ष तु (बो). ३७ – यआश्रित्य (यो.).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ योगविषयः ॥

गुरुश्च गुरुपुत्रश्च ये चान्ये गुरुबान्धवाः ॥ १ ॥

अन्येषांच क्रमाज्ज्येष्टास्तेषां पादौ नमाम्यहम् ।
यादृशी भावनातीतं तं गुरुं प्रणमाम्यहम् ।
भ्रान्तश्च भ्रमते लोको निर्भ्रान्तः कृतनिश्चयः ॥ २ ॥

तस्य सिध्यन्ति पुरुषा आदिनाथे व्यवस्थिताः ।
कुलजातिसमायुक्तः सुचरित्रगुणान्वितः ॥ ३ ॥

गुरुभक्तियुतो धीमान् स शिष्य इति कथ्यते ।
आकुलेनादिनाथेन केजापूपीनवासिना ॥ ४ ॥

कृपयैव परं तत्त्वं मीननाथोऽपि बोधतः ।
मीननाथोऽपि सच्छिष्यं प्रत्युवाच समाहितः ॥ ५ ॥

त्वं गुरुस्त्वञ्च शिष्यश्च शिष्यस्य च गुरोरपि ।
नानयोरपि भेदोऽत्र समसिद्धिः प्रजायते ॥ ६ ॥

उमाशङ्करपुत्रोऽहं मीननाथो मुनीश्वरः ।
कथयामि परं तत्त्वं कुलाकुलविबोधकम् ॥ ७ ॥

आधारः स्वाधिष्ठानञ्च मणिपूरमनाहतम् ।
विशुद्धिराज्ञा कौलानि षट् चक्राणि शुभानि च ॥ ८ ॥

आधारश्च गुदे तस्थौ स्वाधिष्ठानञ्च लिङ्गके ।
मणिपूरं नाभिगतं हृदये चाप्यनाहतम् ॥ ९ ॥

विशुद्धिः कण्ठदेशे च आज्ञाचक्रं भ्रुवोर्मुखम् ।
चक्रभेदमिति ज्ञात्वा चक्रातीतं निरञ्जनम् ॥ १० ॥

इडा वहति वामे च पिङ्गला वहति दक्षिणे ।
इडापिङ्गलयोर्मध्ये सुषुम्ना सुखरूपिणी ॥ ११ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आधारे लिङ्गनाभौ हृदयसरसिजे तालुमूले ललाटे ।
द्वे पत्र षोडशारे द्विदशदशदले द्वादशार्धे चतुष्के
नासान्ते बालमध्ये डफकठसहिते कण्ठदेशे स्वराणाम् ।
हं क्षं तत्त्वार्थयुक्तं सकलदलगतं वर्णरूपं नमामि ।। १२

प्राणोऽपानः समानश्च उदानो व्यान एव च ।
पञ्चकर्मेन्द्रिययुक्ताः क्रियाशक्तिसमुद्यताः ।। १३ ।।

नागः कूर्मश्च कृकरो देवदत्तो धनञ्जयः ।
पञ्चज्ञानेन्द्रियैर्युक्ताः बुद्धिशक्तिसमन्विताः ।। १४ ।।

पावकश्शक्तिमध्यस्थो नाभिचक्रे रविः स्थितः ।
बन्धमुद्रा कृतास्सर्वे नासाग्रे तु सुलोचनम् ।। १५ ।।

अकारो वन्हिदेशे च उकारो हृदि संस्थितः
मकारश्चः भ्रुवोर्मध्ये वचनाच्च निबोधयेत् ।। १६ ।।

ब्रह्मग्रन्थिरधष्कारे विष्णुग्रन्थि र्हृदि स्थितः ।
रुद्रग्रन्थिर्भ्रुवोर्मध्ये विमुच्यन्ते त्रयस्तथा ।। १७ ।।

अकारो ब्रह्म इत्याहुः उकारो विष्णुरुच्यते ।
मकारे च शिवं साक्षाच्छान्तेश्शान्ततरं परम् ।। १८ ।।

कण्ठसंकोचनं कृत्वा द्वे नाड्यौ स्तम्भयेद् दृढम् ।
रसनापीड्यमानास्तु षोडशश्चोर्ध्वगामिनी ।। १९ ।।

त्रिकूटं त्रिहठाचैव गोल्हाटं शिखरं तथा ।
त्रिशिखं वज्रमोङ्कार मूर्ध्वनाखं भ्रुवोर्मुखम् ।। २० ।।

आकुञ्चयेद्रविश्चैव पश्चान्नाडी प्रवर्तते ।
भेदे त्रिहठसंघट्टमुभयोश्शशिदर्शनम् ।। २१ ।।

प्रणवा गुदनाला च नलिनी सर्पिणी तथा ।
वङ्कनालि क्षया शौरी कुण्डली कुण्डलाः स्मृताः ।। २२ ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कुण्डलीं (ली) चालयेत् प्राणो (णान्) भेदिते शशिमण्डले ।
सिध्यन्ति वज्रगुम्भानि नव द्वाराणि चन्धयेत् ।। २३ ।।

सुमनः पावनारूढः स गाढं निर्गुणस्तथा ।
ब्रह्मस्थाननिनादेन शंखिन्यामृतवर्षिणी ।। २४ ।।

षट्चक्रमण्डलोद्धारं ज्ञानदीपं प्रकाशयेत् ।
सर्वेषां स्नापनं देहे क्रियते देवतार्चनम् ।। २५ ।।

चन्द्रामृतेन चिद्रूपमीश्वरं स्नाप्य भक्तितः ।
मनःपुष्पं तथा देयमर्चयेत्परमं शिवम् ।। २६ ।।

आत्मरूपं तमालोक्य ज्ञानरूपं निरामयम् ।
दृश्यते देहरूपेण सर्वव्यापी निरञ्जनः ।। २७ ।।

हंस हंस पदे वाक्यं प्राणिनां देहमाश्रितः ।
सम्प्राणापानयोर्ग्रन्थिरूपे...त्यभिधीयते ।। २८ ।।

सहस्रमेकञ्च युतं षट्छतं चैव सर्वदा ।
उच्चारपदतो हंसः सोऽहमित्यभिधीयते ।। २९ ।।

पूर्वभागे मथो लिङ्गं शंखिन्यां चैव पश्चिमम् ।
ज्योतिर्लिङ्गं भ्रुवोर्मध्ये रक्तशुक्लात्मकं शिवम् ।। ३० ।।

पूर्वपश्चिमदिग्भागे वज्रदण्डे व्यवस्थिते ।
द्वौ षष्टिभोगिनी स्थानं पशाल्लिङ्गं प्रकाशयेत् ।। ३१ ।।

शीताशीतं परं स्थानं मेदोमज्जाभिपूरितम् ।
स्रवति ब्रह्मणः स्थानात् सिञ्चते भुवनत्रयम् ।। ३२ ।।

सर्वव्याधिक्रियाकर्म–वातपित्तसमन्वितम् ।
दशाष्टदोषरहितं मीननाथेन कथ्यते ।। ३३ ।।

।। इति मत्स्येन्द्रनाथविरचितं भक्तिसं (?) सम्पूर्णम् ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ श्री ॥

श्रीमद्गोरक्षनाथविरचितः

"अमरौघप्रबोधः"

ओं नमोऽस्त्वादिनाथाय मीननाथाय वै नमः ।
नमश्चारङ्गिनाथाय सिद्धबुद्धाय धीमते ॥ १ ॥

लयादिप्रतिपन्नानां कलहोत्सुकचेतसाम् ।
गोरक्षकेण कथितः प्रबोध–प्रत्ययात्मकः ॥ २ ॥

लययोगो हठश्चैव मंत्रयोगस्तृतीयकः ।
चतुर्थो राजयोगश्च द्विधाभवविवर्जितः ॥ ३ ॥

यच्चित्तसन्ततलयः स लयः प्रदिष्टः ।
यस्तु प्रभञ्जनविधानरतो हठस्सः ।
यो मंत्रमूर्तिवशगः स तु मन्त्रयोगः ।
यश्चित्तवृत्तिरहितः स तु राजयोगः ॥ ४ ॥

ओषध्योऽध्यात्मकश्चेति राजयोगो द्विधा क्वचित् ।
हठोऽपि द्विविधः क्वापि वायुबिन्दुनिषेवणात ॥ ५ ॥

पट्कर्मप्रतिपत्तिहेतुकमिदं मंत्रं न तद् दृश्यते ।
भ्रूनासादिषु कीटवन्न (द) भि मनो मग्नं कथञ्चिद्भवेत ॥
आधारे पवनो न याति विविधादभ्यासतो योगिनाम् ।
नित्यानन्दमयात्मभावनिलयाच्छ्रीराजयोगादृते ॥ ६ ॥

नित्यं मंत्रयतो लभेन्न नृपतां (तिः) नैवाधिपत्यं तथा ।
दिव्यस्त्रीनवसङ्गमोऽप्यनुदिनं न ध्यायतो लभ्यते ॥
हस्तिन्यास्तुरगः खराच्च करभः शाल्योदनं कोद्रवात् ।
जायन्ते हठतः कथं वद विभो स्वीयं प्रभावं विना ॥ ७ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

केचिन्मूत्रं पिबन्ति प्रमलमशनतः केचिदश्नन्ति लालां ।
केचित्काष्ठीं प्रविष्टो युवतिभगवताद्विन्दुमूर्ध्वं नयन्ति ॥
केचित्खादन्ति धातूनिखिलतनुसिरा वायुसञ्चारदक्षाः ।
नैतेषां देहसिद्धिर्विगतनिजमनो राजयोगादृतेऽस्मात् ॥ ८ ॥

चित्तो समत्वमापन्ने वायौ व्रजति मध्यमे
एषाऽमरोली वज्रोलीतदामति मतेति च (सहजोली प्रजायते) ॥ ९ ॥

तथाच श्रीसम्पुटे :—

बिभ्राणः पवनं हठान्नियमितं ग्रासोऽस्ति मीनोदरे ।
कैवल्यो भगवान्विमुच्य सहसा यावन्नचेतत्यसौ ॥
तं चोक्त्वा गिरिशेन भाषितमिदं कालो न चेतः परं ।
पार्वत्या सह मीननाथमवदन्नित्यं चिरं जीमहि ॥ १० ॥

यदि जीवेदोषधीभिः संसारे निरुपद्रवे ।
आमयास्ता जराग्रस्ता म्रियन्ते भिषजः कथम् ॥ ११ ॥

चरकानुचरणचतुराश्चट्टुलधियः सुश्रुतश्रवणलोलाः ।
अमनस्कौषधि.... वा ...ज्या कथमखिलंगतं तत्क्षयो भवति ॥ १२ ॥
विन्दुनादौ महौषध्यौ विद्येते सर्वजन्तुषु ।
तावविज्ञाय सर्वेऽपि म्रियन्ते गुरुवर्जिताः ॥ १३ ॥

चालयेत्संवृतं वायुं भानुमग्निंच धुक्ष्यति ।
ज्वलन्नसौ चलत्यस्माद्बीजश्चलति पार्वति ॥ १४ ॥

यो जानात्यनयोस्सारं सद्गुरोरुपदेशतः ।
कायक्लेशजराव्याधिपापमृत्युभयं कुतः ॥ १५ ॥

निर्याते चित्तराते व्रजति खररुचौ मेरुमार्गं समन्तात् ।
दुद्रव्ते (?) वन्हिभावे स्रवति शशधरे पूरयत्याशुकाये ॥
उद्यत्यानन्दवृन्दे त्यजति तव ममेत्यादि मोहान्धकारे ।
प्रोद्भिन्ने ब्रह्मरन्ध्रे जयति शिव शिवा सङ्गमः कोप्यपूर्वः ॥ १६ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एक एवामरौंघो हि राजयोगाभिधानकः ।
मयादिभिस्समायुक्तश्चतुर्थो दीयते कथम् ।। १७ ।।

मृदुमध्याध मात्रश्च अधिमात्रतरस्तथा ।
चतुर्धा साधको ज्ञेयस्तत्सोपानमिहोच्यते ।। १८ ।।

मन्दोत्साही मन्दरागी पराधीनो विदूषकः ।
व्याधिस्थो हीनसत्वश्च ग्र (गृ) हवासी मृदुः स्मृतः ।। १९ ।।

समबुद्धिः समाभ्यासी समकायः समाश्रयः ।
मध्यस्थः सर्वकार्येषु मध्यसत्वोऽभिधीयते ।। २० ।।

क्षमावीर्यनयैर्युक्तो वयस्थस्सत्ववानपि ।
स्वाधीनश्च खरश्शूरस्सोऽधिमात्रो निगद्यते ।। २१ ।।

सर्वशास्त्रकृताभ्यासो मनोज्ञो वीर्यशौर्यवान् ।
निर्मोहस्सर्वसम्पन्नो निर्विकारो महाश्रयः ।। २२ ।।

अधिमात्रतरस्सोऽपि महाकायः प्रवर्तते ।
तरन्ति च भवाम्भोधिं तारयन्ति परानपि ।। २३ ।।

मृदवे दीयते मंत्रो मध्याय लय उच्यते ।
अधिमात्रे हठं दद्यादमरौंघो महेश्वरे ।। २४ ।।

तत्र मंत्रम्ः—

अह (ओ) मिति एकाक्षरं मंत्रं तत्सप्रणवादिकम् ।
शिवं शम्भुं हृदि ध्यात्वा द्वादशे भिन्नमण्डले ।। २५ ।।

एकलक्षजपान्मृत्युं नाशयेदतिदारुणम् ।
दशांशं हवनं कृत्वा क्षौद्रक्षीरघृताम्बुजैः ।। २६ ।।

अथलयः—

कामरूपे शिवं देवं लिङ्गाभं मणिसन्निभम् ।
स्रवन्तं चामृतरसं यो ध्यायेन्निजविग्रहे ।। २७ ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

निरन्तरकृताभ्यासात्पण्मासात् सिद्धिभाग्भवेत् ।
वलीपलितनिर्मुक्तो जीवेदब्दशतत्रयम् ॥ २८ ॥

अथ हठः—

पादमूलेन वामेन योनिं सम्पीड्य दक्षिणम् ।
प्रसारितं पदं कृत्वा कराभ्यां पूरयेन्मुखे ॥ २९ ॥

कण्ठे बन्धं समारोप्याधाराद्वायुमूर्ध्वतः ।
यथा दण्डाहतस्सर्पो दण्डाकारः प्रजायते ॥ ३० ॥

ऋजुभूता तदा शक्तिः कुण्डली सहसा भवेत् ।
तदासौ मरणावस्था जायते द्विपुटाश्रिता ॥ ३१ ॥

महारोगा महाक्लेशा जीर्यन्ते मरणादयः ।
महामुद्रांच तेनैनां वदन्ति विबुधोत्तमाः ॥ ३२ ॥

महामुद्राकृता येन साधकाय प्रसिध्यति ।
कथ्यतेऽसौ महाबन्धो जरामरणनाशकः ॥ ३३ ॥

पूरयित्वा मुखे वायुं हृदय चु (चिं) बुक कृतं ।
निभृतं योनिमाकुञ्चेन्मनो मध्ये नियोजयेत् ॥ ३४ ॥

अयं च सर्वनाडीनामूर्ध्वं गतिविशोधनः ।
त्रिवेणीसङ्गमं कृत्वा केदारं प्रापयेन्मनः ॥ ३५ ॥

रूपलावण्यसम्पन्ना यथा स्त्री पुरुषं विना ।
महामुद्रामहाबन्धौ निष्फलौ वेधवर्जितौ ॥ ३६ ॥

सव्यं प्रसारितं पादं कराभ्यां धारयेद् दृढम् ।
आन्दोलनं ततः कूर्याच्छरीरस्य त्रिमार्गतः ॥ ३७ ॥

पुनरास्फालनं कुर्यात् सुस्थिरं कण्ठमुद्रया ।
वायुना गतिमाहृत्य कृत्वा पूरककुम्भकौ ॥ ३८ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

समहस्तयुगो भूत्वा समपादयुगस्तथा ।
वेधयेत्क्रमयोगेन चतुष्पीठं तु वायुना ॥ ३९ ॥

आफालयेन्महामेरू वायुवज्राग्निकोटिभिः ।
पुटद्वयं समाक्रम्य वायुः स्फुरति सत्वरम् ॥ ४० ॥

सोमसूर्याग्निसम्बन्धं जानीयादमृताय वै ।
मृतावस्स्था समुत्पन्ना ततो मृत्युभयं कुतः ॥ ४१ ॥

एतत्त्रयं महागुण्यं जरामृत्युविनाशनम् ।
अष्टधा क्रियते चैतत् यामे यामे दिने दिने ॥ ४२ ॥

वह्निवृद्धिकरं चैव अणिमादिगुणप्रदम् ।
पुण्यं सञ्चयसंहारि पापौघभिदुरं सदा ॥ ४३ ॥

सम्यग्शिक्षावतामेवं स्वल्पं प्रथमसाधने ।
वह्निस्त्रीपथसेवानामादौ वर्जनमाचरेत् ॥ ४४ ॥

आरम्भश्च घटश्चैव प्रत्ययश्च तृतीयकः ।
निष्पत्तिः सर्वयोगेषु योगावस्था चतुर्विधा ॥ ४५ ॥

ब्रह्मग्रन्थे भवेद् वेधादानन्दा....न्यसम्भवम् ।
विचित्रक्वणको देहेनाहतः श्रूयते ध्वनिः ॥ ४६ ॥

दिव्यदेहश्च तेजस्वी दिव्यगन्धस्त्वरोगवान् ।
सम्पूर्णहृदयश्शूर आरम्भे योगिनो भवेत् ॥ ४७ ॥

द्वितीयायां घटीकृत्य वायुर्भवति मध्यगः ।
दृढासनो भवेद्योगी ज्ञानादेव समप्रभः ॥ ४८ ॥

विष्णुग्रन्थेस्तथा वेधात् परमानन्दसूचकः ।
अतिशून्ये विमर्दश्च भेरीशब्दस्तथा भवेत् ॥ ४९ ॥

तृतीयायां ततो भित्वा विपाको (विहायो) मर्द्दलध्वनिः ।
महाशून्यं तदा जातं सर्वसन्धि(सद्धि)समाश्रयम् ॥ ५० ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चित्तानन्दं ततो जित्वा सहजानन्दसम्भवः ।
दोषमृत्यु-जरा-दुःख-क्षुधा-निद्राविवर्जितः ॥ ५१ ॥

रुद्रग्रन्थिं ततो भित्वा सत्वपीठगतोऽनिलः ।
निष्पत्तौ वैणवश्शब्दः क्वणन्वीत (न्निव) क्वणो भवेत् ॥ ५२ ॥

एकीभूतं तदा चित्तं राजयोगाभिधानकम्
सृष्टिसंहारकर्ताऽसौ योगीश्वरसमोभवेत् ॥ ५३ ॥

न नादो न च बिन्दुश्च न चेतो नाप्यचेतनः ।
नाभ्यासदुस्तरं किञ्चित् राजयोगो निगद्यते ॥ ५४ ॥

लीनं यत्र चराचरं लयवशात् तल्लिङ्गमित्युच्यते ।
सा शक्तिर्यदचिन्त्यरूपगहनाल्लोकत्रयोद्भासिनी ॥
तद्ध्यानं यदशेषवस्तुविषयव्यापारहीनं मनः ।
तत्क्षात्र यदसीमकालपटलव्यानासनं हेलया ॥ ५५ ॥

पञ्चभूतात्मको देहः पञ्चमण्डलपूरितः ।
काठिन्यात्पृथिवी ज्ञेया पानीयं यद्द्रुवाकृतिः ॥ ५६ ॥

दीपनं तु भवेत्तेजः स्पर्शो वायोस्तथा भवेत् ।
आकाशे चेतनं सर्वं ज्ञातव्यं योगमिच्छता ॥ ५७ ॥

षट्च्छतान्यधिकान्यत्र सहस्राण्येकविंशतिः ।
अहोरात्रं वहेच्छ्वासो वायुमण्डलरेचनात् ॥ ५८ ॥

तत्पृथ्वीमण्डले क्षीणे बलिरायाति देहिनाम् ।
तोये क्षीणे तृणानीव चिकुराः पाण्डुराः क्रमात् ॥ ५९ ॥

तेजःक्षीणे क्षुधाकान्तिर्नश्यते मारुते श्लथे ।
वेपथुश्च भवेन्नित्यं साहसेनैव जीवति ॥ ६० ॥

इत्थंभूतक्षयान्मृत्युजीवितं भूतधारणात् ।
प...श्चेद्वर्षशते लक्ष्येन्नान्यथा मरणं भवेत् ॥ ६१ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यामाष्टकक्कृताभ्यासात्सर्वाञ्छ्वासान् ग्रसत्यसौ ।
स षोडशकलोपेतश्शशी तिष्ठति पूरकान् (त्) ॥ ६२ ॥

निस्तरङ्गे स्थिरे चित्ते वायुर्भवति मध्यगः ।
रविरूर्ध्वपदं याति विन्दुना याति वश्यताम् ॥ ६३ ॥

आनन्दपूरितो योगी जायते शिवसन्निभः ।
तदैश्वरगुणास्सर्वे दृश्यन्ते दशमासतः ॥ ६४ ॥

इत्यमरौघसंसिद्धौ गोरक्षेण प्रकाशितः ।
लयाद्युपायकौशल्यप्रबोधप्रत्ययात्मकः ॥ ६५ ॥

सर्वचिन्तां परित्यज्य दिनमेकं परीक्ष्यताम् ।
यदि तत्प्रत्ययो नास्ति तदा मे तु मृषा वचः ॥ ६६ ॥

रुमो (?) मरीचि खद्योत दीपज्वालेन्दु भास्कराः ।
अमी कला महाविम्बं विश्वविम्बं प्रकाशते ॥ ६७ ॥

प्रबोधं यो न जानाति सोऽमरौघं न विन्दति ।
समीभावे समुत्पन्ने चित्ते द्वैतविवर्जिते ॥ ६८ ॥

अहं ममेत्यपीत्युक्त्वा सोऽमरौघं विचिन्तयेत् ।
चित्तं जीवितमित्याहुरचित्तं मरणं विदुः ॥ ६९ ॥

चित्ताचित्ते समीभूते जीवन्मुक्तिरिहोच्यते ।
यत्र स्वभावसद्भावो भाषितुं नैव शक्यते ॥ ७० ॥

न जीवति ततः कोऽपि न च कोऽपि मरिष्यति ।
राजयोगं पदं प्राप्य सर्वसत्ववशङ्करम् ॥ ७१ ॥

सर्वं कूर्यान्न कूर्याद्वा यथारुचि विचेष्टितम् ।
नग्नः कोऽपि गुहासु दिव्यवसनः कौपीनवासाः क्वचित् ।
दिव्यस्त्रीसुरतान्वितोऽपि कुहचित्स ब्रह्मचारी क्वचित् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भिक्षाहाररतः क्वचित् क्वचिदपि प्राप्नोति भोगास्पदम् ।
सर्वत्राप्रतिबद्धवृत्तिरखिलक्लेशापहा योगिराट् ।। ७२ ।।

श्रीमद्गोरक्षनाथेन सदामरौघवर्तिना ।
लयमंत्रहठाः प्रोक्ताः राजयोगाय केवलम् ।। ७३ ।।

कायेनैव परीक्षेत वाक्पटुः किं करिष्यति ।
चिकित्सापाठमात्रेण रोगिणः किं करिष्यति ।। ७४ ।।

।। इति श्रीमद्गोरक्षनाथविरचितं —
अमरौघप्रबोधं सम्पूर्णम् ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ अथ योगमार्तण्डग्रन्थः प्रारम्भः ॥

द्विजचोदितशंखस्य (शाखस्य) श्रुतिकल्पतरोः फलं ।
शमनं भवतापस्य योगं सेवत सत्तमाः ॥ १ ॥

आसनं प्राणसंरोधः प्रत्याहारश्च धारणा ।
ध्यानं समाधिरेतानि योगाङ्गानि भवन्ति षट् ॥ २ ॥

आसनानि च तावन्ति यावन्तो जीवजन्तवः ।
एतेषां लक्षणं भेदं विजानाति महेश्वरः ॥ ३ ॥

चतुराशीतिलक्षाणामेकमेकमुदाहृतम् ।
ततः शिवेन पीठानां षोडशानो शतं कृतम् ॥ ४ ॥

आसनेभ्यः समस्तेभ्यः द्वयमेव विशिष्यते ।
एकं स्वस्थासनं (सिद्धासनं) प्रोक्तं द्वितीयं कमलासनम् ॥ ५ ॥

योनिस्थानैकमंघ्रिमूलघटितं कृत्वा दृढं विन्यसेत् ।
मेढ्रे पादमथैकमेव हृदये कृत्वा समं विग्रहं ॥ ६ ॥

स्थाणुः संयमितेंद्रियोऽचलदृशो सश्चेद्भु (पश्येद्भु) वोरन्तम्म् ।
चैतन् मोक्षकवाटभेदजनकं सिद्धासनं प्रोच्यते ॥ ७ ॥

वामोरूपरि दक्षिणं च चरणं विन्यस्य वामं तथा ।
नाम्यो (दक्षो)रूपरि पश्चिमेन घटिता धृत्वा कराभ्यां दृढम् ॥ ८ ॥

अङ्गुष्ठे (ष्ठौ) हृदये निधाय चिबुकं नासाग्रमालोकयेत् ।
एतद् व्याधिविकारहारि यमिनां पद्मासनं प्रोच्यते ॥ ९ ॥

आधारं प्रथमं चक्रं स्वाधिष्ठानं द्वितीयकम् ।
योनिस्थाने तयोर्मध्ये कामरूपं निगद्यते ॥ १० ॥

आधाराख्ये गुदस्थाने पङ्कजं यच्चतुर्दलम् ।
तन्मध्ये प्रोच्यते योनिः कामाख्या सिद्धवन्दिता ॥ ११ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

योनिमध्ये महालिङ्गं पश्चिमाभिमुखं स्थितम् ।
मस्तके मणिमद्भिन्नं (वद्धिम्बं) यो जानाति स योगवित ॥ १२ ॥

तप्तचामीकराभासं तडिल्लेखेव विस्फुरत् ।
त्रिकोणं तत्पुरं वह्नेः अथो (धो) मेढ्रं प्रदेशतः (मेढ्रात्प्रातिष्ठितम्)
स्व शब्देन भवेत्प्राणः स्वाधिष्ठानमिति स्मृतम् ॥ १३ ॥

स्वाधिष्ठानमिदं चक्रं मेढ्रमेव निगद्यते ।
तन्तुना मणिवत्प्रोक्तं (तं) पूर्यते यत्र वायुना ॥
तं नाभिमण्डलं चक्रं प्रोच्यते मणिपूरकम् ॥ १४ ॥

द्वादशारे महाचक्रे पुण्य–पाप–विवर्जिते ।
तावज्जनो भ्रमत्येव यावत्तत्त्वं न विन्दति ॥ १५ ॥

ऊर्ध्व मेढ्राद्धो नाभेः कन्दो योऽस्ति (निः) खगांडवत् ।
तत्र नाड्यः समुत्पन्नाः सहस्राणि द्विसप्ततिः ॥ १६ ॥

तेषु नाडीसहस्रेषु द्विसप्ततिरुदाहृता ।
प्रधानाः प्राणवाहिन्यो भवस्तत्र दश स्मृता ॥ १७ ॥

इडा च पिङ्गला चैव सुषुम्ना च तृतीयकम् ।
गान्धारी हस्तजिह्वाच पूषा चैव पयस्विनी ॥ १८ ॥

अलम्बुषा कुहूश्चैव शंखिनी दशमी स्मृताः ।
एवं नाडीमयं चक्रं ज्ञातव्यं योगिभिः सदा ॥ १९ ॥

सततं प्राणवाहिन्यश्चन्द्रसूर्याग्निदेवताः ।
इडा पिङ्गला सुषुम्नेति तिस्रो नाड्य उदीरिताः ॥ २० ॥

इडा वामे स्थिता भागे पिङ्गला दक्षिणे तथा ।
सुषुम्ना मध्यदेशे तु प्राणमार्गास्त्रयः स्मृताः ॥ २१ ॥

प्राणापानसमानश्च उदानो व्यान एव च ।
नागः कूर्मोऽथ कृकरो देवदत्तो धनञ्जयः ॥ २२ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हृदि प्राणो वशी नित्यं अपानो गुदमण्डले ।
समानो नाभिदेशे तु उदानः कण्ठमध्यगः ॥ २३ ॥

व्यानो व्याप्य शरीरे तु प्रधाना पञ्च वायवः
प्राणाद्याः पञ्च विख्याताः नागाद्याः पञ्चवायवः ॥ २४ ॥

नागो गृह्णन्ति पञ्चैताः कूर्म उन्मीलने स्थितः ।
क्षुधं करोति कृकरो देवदत्तो विजृम्भणे ॥ २५ ॥

वृत्तं धनञ्जयः शब्दे क्षणमात्रं न निश्रयेत् ।
एवं नाडीसहस्रेषु वर्तन्ते जीवरूपिणः ॥ २६ ॥

प्राणापानवशाच्छ्वासो अधश्चोर्द्ध्वं प्रधावति ।
वामदक्षिणमार्गेण चञ्चलत्वान्न दृश्यते ॥ २७ ॥

आक्षिप्तो भुविपाशेन (भुजदण्डेन) यथा चलति कन्दुकः ।
प्राणापानसमुत्क्षिप्तस्तत्त्व (था) जीवो न विश्रमेत् ॥ २८ ।

रज्जुबंधे यथान्योऽन्यो (श्येनो) गतोऽप्याकृष्यते पुनः ।
गुणबन्धस्तथा जीवः प्राणापानेन कृष्यते ॥ २९ ॥

प्राणेनाकृष्यतेऽपानः प्राणोऽपानेन कृष्यते ।
उर्ध्वं चाधःस्थितावेतौ यो जानाति स योगवित् ॥ ३० ॥

हंकारेण बहिर्याति सकारेण विशेत्पुनः ।
हंसो हंसेत्यमुं मंत्रं जीवो जपति सर्वदा ॥ ३१ ॥

षट्च्छतान्यहोरात्रं सहस्राण्येकविंशतिः ।
एतत्संख्यान्वितं मंत्रं जीवो जपति सर्वदा ॥ ३२ ॥

अजपा नाम गायत्री योगिनां मोक्षदाय (यि) का ।
अस्य संकल्पमात्रेण नरः पापैः प्रमुच्यते ॥ ३३ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अनया सदृशी विद्या अनया सदृशो जपः ।
अनया सदृशं पुण्यं न भूतो न भविष्यति ॥ ३४ ॥

कुण्डलिन्या समुत्पन्ना गायत्री प्राणधारिणी ।
प्रणवाद्यास्तथा (प्राणविद्यामहा) विद्या यस्तं वेद स वेदवित् ॥ ३५ ॥

कन्दोर्ध्वं कुण्डली शक्तिः अष्टधा कुण्डलीकृता ।
ब्रह्मद्वारमुखं नित्यं मुखेन चाध्य (आछाद्य) वतिष्ठति ॥ ३६ ॥

योगमार्गेण (येनद्वारेण) गन्तव्यं ब्रह्मस्थानं निरामयम् ।
मुखेनाभ्युद्यते तत्र प्रसन्ना (मुखेनाच्छाद्य तद् द्वारं प्रसुप्ता)
परमेश्वरी ॥ ३७ ॥

प्रस्फुरद्भुजगाकारा पद्मतन्तुनिभा शुभा ।
प्रसुप्ता वायुना सार्धं प्रबोधं यान्ति साग्निना ॥ ३८ ॥

प्रबुद्धावग्नियोगेन मनसा मरुता सह ।
सूचीव गुणमादाय व्रजत्युर्ध्वं सुषुम्नया ॥ ३९ ॥

उद्घाटयेत् कवाटं तु यथा कुम्भि (ञ्चि) कया हठात् ।
कुण्डलिन्या तथा योगी मोक्षमार्गं प्रभेदयेत् ॥ ४० ॥

कृत्वा संघटितौ करौ दृढतरं बध्वा तु पद्मासनम् ।
गाढं वक्षसि सन्निधाय चिबुकं ध्यानं ततश्चेतसा ॥ ४१ ॥

पारं वा...समूर्ध्नि (वारं वारमपानमुर्ध्वं) मनिलं प्रोच्चालयन् पूरितम् ।
प्राणं मुञ्चति रोधमेति शनकैः शक्तिप्रबोधान्नरः ॥ ४२ ॥

अङ्गानां मर्दनं कुर्यात्स्वेदवारिनिवारणम् ।
दृढता लघुता चापि तेन गात्रस्य जायते ॥ ४३ ॥

कट्वम्ललवणत्यागी क्षीरभोजनमाचरेत् ।
ब्रह्मचारी मिताहारी योगी योगपरायणः ॥ ४४ ॥

कन्दोर्ध्वं कुण्डली शक्तिरष्टधा कुण्डलीकृता ।
बन्धनाय च मूढानां योगिनां मोक्षदायिका ॥ ४५ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

महामुद्रा नभोमुद्रा ओड्याणं च जलन्धरम् ।
मूलबन्धं च यो वेत्ति स योगी सिद्धिभाग् भवेत् ।। ४६ ।।

अपानप्राणयोरैक्यं क्षयो मूत्रपूरीषयोः ।
युवा भवति वृद्धोऽपि सततं मूलबन्धनात् ।। ४७ ।।

पार्ष्णिभागेन सम्पीड्य योनिमाकुञ्चयेद्गुदम् ।
अपानमुर्ध्वमाकृष्य मूलबन्ध निगद्यते ।। ४८ ।।

ओड्याणं कुरुते यस्मादविश्रान्तं महाखगः ।
ओड्याणं च तथैव स्यात्तच्च बद्धो विधीयते ।। ४९ ।।

उदरात्पश्चिमे भागे अधो नाभेस्तथा युते ।
ओड्याणाख्यो स्वयं बद्धो मृत्युमातङ्गकेसरी ।। ५० ।।

बध्नाति हि शिराजालं अधो नाभिं नभोजलम् ।
ततो जालन्धरो बन्धः कण्ठदुःखौघनाशनः ।। ५१ ।।

जालन्धरे कृते बद्धे कर्ण (कण्ठ) संकोचलक्षणे ।
पीयूषं न पतत्यग्नौ न च वायुः प्रकुप्यति ।। ५२ ।।

चित्तं चरति खे यस्माज्जिह्वा चरति गे गता ।
कपालकुहरे जिह्वा प्रविष्टा विपरीतगा ।। ५३ ।।

भ्रुवोरन्तर्गता दृष्टि मुद्रा भवति खेशरी ।। ५४ ।।

न रोगो मरणं तस्य न निद्रा न क्षुधा तृषा ।
न च मूर्च्छा भवेत्तस्य यो मुद्रां वेत्ति खेचरीम् ।। ५५ ।।

तेनैषा खेचरी मुद्रा सर्वलिद्धेर्नमस्कृता ।
गुदमूल शरीराणां (बिन्दूमूल शरीरं यः) शिरस्तत्र प्रतिष्ठिसम् ।। ५६ ।।

भावयन्ति शरीराणां (शरीरं यः) आपादतलमस्तकः ।
खेचरीं (यां) मुद्रितं येन विवरं लम्बिकोर्ध्वतः ।। ५७ ।।

न तस्य क्षरते बिन्दुः कामिन्याश्लेषितस्य च ।
यावद्बिन्दुः स्थितो देही (हे) तावन्मृत्युभयं कुतः ।। ५८ ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यावद्बद्धा नभो मुद्रा तावद्बिन्दुर्न गच्छति ।
चरितोऽपि यदा विन्दुः संप्राप्तस्य हुताशनम् ।। ५९ ।।

व्रजमूर्ध्वं तथा शक्त्या निबद्धो योनिमुद्रया ।
सततं द्विविधो विन्दुः पाण्डुरो लोहितस्तथा ।। ६० ।।

पाण्डुरं शुक्लमित्याहुः लोहिताख्यं महारजः
सिन्धूररजसंकाशं रविस्थाने स्थितं रजः ।। ६१ ।।

शक्तिस्थाने स्थितो विन्दुस्तयोरैक्यं सुदुर्लभम् ।
बिन्दुः शिवो रजश्शक्तिः लम्बे यदारजः (विन्दुरिन्दुः रजो रविः)।।६२।।

यदा रजः विन्दोः सहैकत्वं भवेद्दिव्यं वपुस्तथा ।
सुप्रभया संगमादेव ताप्यते ह्यमुत्रपदम् ।
वायुना शक्तिं चालयेदिन्दु विन्दु रजो रविः ।। ६३ ।।

शुक्रं चन्द्रेण संयुक्तं रजस्सूर्येण संयुतम् ।
द्वयोस्समरसैकत्वं यो जानाति स योगवित् ।। ६४ ।।

शोधनं नाडिजालस्य चालनं चन्द्रसूर्ययोः ।
रसना शोषणं चैव महामुद्रां च योऽभ्यसेत् ।। ६५ ।।

हंस (वक्ष) न्यस्त हनुः प्रपीडयत रसाः (सुचिरं) योनिं च वामांघ्रिणा।
हस्ताभ्यां हनुं धारयेत् प्रसारितं पादं तथा दक्षिणम् ।। ६६ ।।

आपूर्य श्वसनेन कुक्षिविवरं बध्वा शनैः रेचयेत् ।
सर्वव्याधिविनाशिनीति महती मुद्रा नॄणां प्रोच्यते ।। ६७ ।।

सूर्याङ्गेण समभ्यस्य चन्द्राङ्गेणाभ्यसेत्पुनः
यावत्तुल्या भवेत्संख्या ततो मुद्रां विसर्जयेत् ।। ६८ ।।

न हि पथ्यमपथ्यं वा रसाः सर्वेऽपि नीरसाः ।
अपि भुक्तं विषं घोरं पीयूषमिव जीर्यते ।। ६९ ।।

क्षयकुष्ठगुदावर्तगुल्मशूलज्वरव्यथा ।
रोगाः सर्वे क्षयं यान्ति महामुद्रां च योऽभ्यसेत् ।। ७० ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कथितेयं महामुद्रा महासिद्धिकरा नृणाम् ।
गोपनीयं प्रयत्नेन न देयं यस्य कस्यचित् ।। ७१ ।।

पद्मासनं समारुह्य समकायशिरोदरः ।
नासाग्रे दृष्टिरेकाकी जीवे (जपेत्) दोङ्कारमव्ययम् ।। ७२ ।।

भूर्भुवः स्वरिमे लोकाश्चन्द्रसूर्याग्निदेवताः ।
त्रयो वर्णा स्थिता यत्र तत्परं ज्योतिरोमिति ।। ७३ ।।

अकारश्च उकारश्च मकारो बिन्दु–संज्ञकः ।
त्रयो वर्णाः स्थिता यत्र तत्परं ज्योतिरोमिति ।। ७४ ।।

त्रयः काला स्त्रयो लोकास्त्रयो वेदास्त्रयो स्वराः ।
त्रयो देवा स्थिता यत्र तत्परं ज्योतिरोमिति ।। ७५ ।।

वचसा यज्जपेद्बीजं वपुषा यत्समभ्यसेत् ।
मनसा यत्स्मरेन्नित्यं तत्परं ज्योतिरीमिति ।। ७६ ।।

शुचिर्वाप्यशुचिर्वापि जपेदोङ्कारमव्ययम् ।
न स लिप्यति पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ।। ७७ ।।

चले वाते चलेत्सर्वं निश्चले निश्चलं तथा ।
योनिस्थानमवाप्नोति ततो वायुं निरोधयेत् ।। ७८ ।।

यावद्वायुः स्थितो देहे तावज्जीवं न मुञ्चति ।
मरणं तस्य निष्प्राणः ततो वायुं निरोधयेत् ।। ७९ ।।

यावद्बद्धो मरुद्देहे तावच्चित्तं निरामयम् ।
यावच्चक्षु र्भ्रुवोर्मध्ये तावत्कालभयं कुतः ।। ८० ।।

अतः मू (का) लभयाद्ब्रह्म प्राणायामपरायणः ।
योगिनामुत्तमश्चैव ततो वायुं निरोधयेत् ।। ८१ ।।

षट्त्रिंशदङ्गुलो हंसः प्रयाणं कुरुते बहिः ।
वामदक्षिणभागेन ततः प्राणो निधीयते ।। ८२ ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शुद्धीयेत् (द्धमेति) यदा सर्वं नाडिचालं महाजलम् (मलाकुलम्) ।
तथै (दै) व जायते योगी समप्राण निरोधने (प्राणसंग्रहणेक्षमः)
॥८३॥

बद्धः पद्मासने योगी प्राणं चन्द्रेण पूरयेत् ।
धारयित्वा यदाशक्ति पुनः सूर्येण रेचयेत् ॥ ८४ ॥

अमृतद्रवसंकाशं गोक्षीरधवलोपमम् ।
ध्यात्वा चन्द्रमयं बिम्बं प्राणायामे (मी) सुखो (खी) भवेत् ॥ ८५ ॥

प्राणं सूर्येण चाकृष्य पूरयेदुदरं शनैः ।
कुम्भयित्वा विधानेन पुनश्चन्द्रेण रेचयेत् ॥ ८६ ॥

प्रज्वल–ज्वलन–ज्वाला–पुंजमादित्यमण्डलम् ।
ध्यात्वा नाभिस्थितं योगी प्राणायामे सुखी भवेत ॥ ८७ ॥

प्राणं चेदिल (ड) यापि प्रवेश्य च तं भूयोन्यया रेचयेत् ।
पीत्वा पिङ्गलया समीरणचयं बध्वा त्यजेद्वामया ॥ ८८ ॥

सूर्याचन्द्रमसोरनेन विधिना बिम्बद्वयं ध्यायतां ।
शुद्धा नाडिगणा भवन्ति यमिनां मासत्रयादूर्ध्वजः ॥ ८९ ॥

यथेष्टं धारणा वायोरनलस्य प्रदीपनम् ।
नादाभिव्यक्तिरारोग्यं जायते नाडिशोधनात् ॥ ९० ॥

प्राणो देहे स्थितो वायुरपानस्य निबन्धनम् ।
एकस्य श्वसने मात्रमुद्घाटेद्गमने गतिः ॥ ९१ ॥

रेचकः पूरकश्चैव कुम्भकः प्रणवात्मकः ।
प्राणायामो भवेत् त्रेधा मात्रा द्वादश संस्कृताः ॥ ९२ ॥

मात्रा द्वादशसंयुक्ता दिवाकरनिशाकरौ ।
दोषजालं विनिघ्नन्तौ ज्ञातव्यो योगिभिस्सदा ॥ ९३ ॥

अधमो द्वादश प्रोक्तो मध्यमो द्विगुणः स्मृतः ।
उत्तमस्त्रिगुणः प्रोक्तः प्राणायामस्य निर्णयः ॥ ९४ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अधमस्याधमो घर्मः कम्पो भवति मध्यमः ।
उत्तमाःस्थाणुमाप्नोति ततो वायुं निरून्धयेत् ॥ ९५ ॥

बद्धपद्मासनो योगी नमस्कृत्वा गुरुं शिवम् ।
नासाग्रे दृष्टिमादाय प्राणायामं समभ्यसेत् ॥ ९६ ॥

द्वाराणां नर(व)कं निरुध्य पवनं जित्वा दृढं धारयेत् ।
नीत्वाकाशमपानवह्निसहितं शक्त्या समुच्चालितम् ॥ ९७ ॥

उर्ध्वमाकृष्य चापानं वायुं प्राणेन योजयेत् ।
अपानेन धत्ते प्राणं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९८ ॥

आत्मध्यानयुतं त्वनेन विधिना साभ्यासमूर्ध्वं सुखम् ।
यावत्तिष्ठति तावदेव महता सांख्येन संस्तूयते ॥ ९९ ॥

प्राणायामे भवत्येषा पातके घन पावकः ।
भवेद्व्याधिमहासेतुः प्रोच्यते योगिभिस्सदा ॥ १०० ॥

आसने मरुतो हन्ति प्राणायामेन पातकम् ।
विकारं मानसं हन्ति प्रत्याहारेण योगवित् ॥ १०१ ॥

धारणायां मनोधैर्यं ध्यानादैश्वर्यमद्भुतम् ।
समाधेर्मोक्षमाप्नोति त्यक्त्वा कर्मशुभाशुभम् ॥ १०२ ॥

प्राणायामद्विषट्केन प्रत्याहारः स उच्यते ।
प्रत्याहारद्विषट्केण जायते धारणा शुभा ॥ १०३ ॥

धारणा द्वादश प्रोक्तं ध्यानं ध्यानविशारदैः ॥
ध्यानद्वादशकेनैव समाधिरभिधीयते ॥ १०४ ॥

यस्समाधिः परं ज्योतिः सर्वाङ्गं विश्वतोमुखम् ।
तस्माद्द्रष्टुं क्रिया कार्या यातायातं निपातिते ॥ १०५ ॥

संबध्यासनमूलमंघ्रिघटितं कर्णाक्षिनासापुट—
द्वाराण्यङ्गुलिभिर्नियम्य पवनं वक्त्रेण वा पूरितम् ॥ १०६ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

धृत्वा वक्षसि वह्निवायुसहितं घूर्णिस्थितं धारयेत् ।
एवं याति शिवेन तच्च समता योगी चिरं जीवति ॥ १०७॥

गगनं पावने प्राप्ते ध्वनिरुध्येत्ततो महान् ।
गंडादिनादं गम्भीरं सिद्धिस्तस्य न दूरतः ॥ १०८ ॥

प्राणायामेन युक्तेन सर्वपापक्षयो भवेत् ।
अयुक्ताभ्यासयुक्तेन सर्वरोगसमुद्भवः ॥ १०९ ॥

हिक्काश्वास्यं तथा कासं शिरःकर्णाक्षिवेदना ।
भवन्त्यविधिना दोषाः पवनस्य व्यतिक्रमात् ॥ ११० ॥

यथा सिंहो गजो व्याघ्रो भवेद्वश शनैः शनैः ।
अन्यथा हन्ति योक्तारं तथा वायुरसेवितः ॥ १११ ॥

युक्तं युक्तं त्यजेद्वायुं युक्तं युक्तं च पूरयेत् ।
युक्तं युक्तं च बध्नीयात् एवं सिद्धिं निगच्छति ॥ ११२ ॥

चरतां चक्षुरादीनां विषयेषु यथाक्रमम् ।
यत्प्रत्याहरणं तेषां प्रत्याहारः स उच्यते ॥ ११३ ॥

यथा तृतीयकालस्थो रविः संहरते प्रभाः ।
तृतीयाङ्गस्थितो योगी विकारं मानसं तथा ॥ ११४ ॥

अङ्गमध्ये यथाङ्गानि कूर्मः संकोचमाचरेत् ।
योगी प्रत्याहरेच्चैव इन्द्रियाणि तथात्मनि ॥ ११५ ॥

यं यं श्रृणोति कर्णाभ्यां प्रियं वाप्यथवाऽप्रियम् ।
तं तमात्मेति संपश्यन् प्रत्याहारस्स उच्यते ॥ ११६ ॥

सुखमुष्णं समं दुःखं वाचा संस्पृश्यते तु यत् ।
तं तमात्मेति संपश्यन् प्रत्याहारः स उच्यते ॥ ११७॥

अगन्धमथवा गन्धं यं यं जिघ्रेति नासया ।
तं तमात्मेति संपश्यन् प्रत्याहारः स उच्यते ॥ ११८ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चन्द्रामृतमयीं धारां प्रत्याहरति भास्करः ।
तं प्रत्याहरणं यं तु प्रत्याहारः स उच्यते ॥ ११९ ॥

एकांस्त्रि युज्यते त्वाभ्यां आगता सोममण्डलात् ।
तृतीयो यः पुनस्ताभ्यां स भवेच्चाजरामरः ॥ १२० ॥

नाभिमध्ये वसत्येषा भास्करो दहनात्मकः ।
अमृतात्मा स्थितो नित्यं तालुमध्ये तु चन्द्रमाः ॥ १२१ ॥

वर्षत्यधोमुखं चन्द्रो ग्रसमुर्ध्वमूखो रविः ।
विज्ञातस्य करणं तत्र येन पीयूषमाप्यते ॥ १२२ ॥

ऊर्ध्वं नाभिरधस्तालु ऊर्ध्वं भानुरधश्शशी ।
करणं विपरीताख्यं गुरुवाक्येन लभ्यते ॥ १२३ ॥

त्रिधा बद्धो वृषो यत्र रोरवीति महान् पुनः
अनाहतं च तच्चक्रं योगिनो ह्यतिदुःखभित् ॥ १२४ ॥

अनाहतमतिक्रम्य नाकृष्य मणिपूरकात् ।
प्राप्ते प्राणि तथा पद्मं योगिनाममृतायते ॥ १२५ ॥

ऊर्ध्वं षोडशपद्मपत्रगलितं प्राणादवाप्तं हठात् ।
ऊर्ध्वास्ये रसनां नियम्य विवरे शक्तो परां चिन्तयन् ॥ १२६

उत्कल्लोलकलाजलं सुविमलं जिह्वाकुलं यः पिबेत् ।
निर्दोषस्य मृणालकोमलवपुः योगी चिरं जीवति ॥ १२७ ॥

काकचञ्चुपुटास्येन शीतलं सलिलं पिबेत् ।
मासार्धेन संमोहो सर्वरोगविवर्जितः ॥ १२८ ॥

विशुद्धं परमं चक्रं भूत्वा सोमकलात्मकम् ।
उन्मार्गेनात्र जलं याति वञ्चयित्वा मुखे रवौ ॥ १२९ ॥

प्राणापानविधानेन योगी भवति निर्जरः ।
रसनातालुमूलेन य प्राणं सततं पिबेत् ॥ १३० ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चध्वा सोमकलाजलं सुविमलं कर्णस्थलादूर्ध्वतो ।
नासान्तो सुचिरेण याति गमनद्वारं ततः सर्वतः ॥ १३१ ॥

ऊर्ध्वास्ये भ्रुवसन्निवेश नयने सिक्ताङ्गगात्रं पिबेत् ।
एवं यो विजितेन्द्रियमना नवास्ति तस्य क्षयः ॥ १३२ ॥

ऊर्ध्वजिव्हास्ततो भूत्वा सोमपानं करोति यः ।
मासार्धे नात्र सन्देहो मृत्युं जयतु योगवित् ॥ १३३ ॥

सम्पीड्य रसनाग्रेण राजदण्डैर्बिलं महत्
ध्यात्वामृतमयीं देवीं षण्मासेन कविर्भवेत् ॥ १३४ ॥

बध्नंमूर्ध्वफलं येन तेन विष्णुं निवारितम् ।
अजरामरमाप्नोति यथा पञ्चमुखो हरः ॥ १३५ ॥

आसनेन समायुक्तः प्राणायामेन च संयुतः ।
प्रत्याहारेण सम्पन्नो धारणं च समभ्यसेत् ॥ १३६ ॥

सर्वद्वाराणि बध्नाति यदूर्ध्वंतु बिलं धृतम् ।
न मज्जत्यत्यमृतं क्वापि सम्पन्नाः पञ्चधारणाः ॥ १३७ ॥

चुं.........तायद्धि लम्बिकाग्रमनिशं जिह्वा रसस्यन्दिनी ।
स क्षीराकटुकाथदुग्धसदशा मध्वाज्यतुल्योधवो ॥ १३८ ॥

याधिनां हरणं जरान्तकरणं शास्त्रागमो धीरणम् ।
तस्य स्यादमृतत्वमष्टगुणकं सिद्धाङ्गनाकर्षणम् ॥ १३९ ॥

अमृतं पूर्णदेहस्य योगिनो द्वित्रिवत्सरात् ।
ऊर्ध्वं प्रवर्तते तस्य अणिमादिगुणोदयः ॥ १४० ॥

नित्यं सोमकलापूर्णं देही देहं न मुञ्चति ।
आसनेन समायुक्तः प्राणायामेन संयुतः ॥
प्रत्याहरणसम्पन्नः धारणं च समभ्यसेत् ॥ १४१ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भ्रूरादिपंचभूतानां धारणा च पृथक् पृथक् ।
मनसो निश्चलत्वेन धारणा च विधीयते ॥ १४२ ॥

यः पृथ्वी हरितालहेमरुधिरातत्वेलकारान्वितम् ।
संयुक्तं कमलासनेन हि चतुःकोणा हरिस्थायिनी ॥ १४३ ॥

प्राणं तत्र विनीय्य पंच घटिकाचित्तान्वितं धारयेत् ।
येषां स्तंभकरी सदा क्षितिजयाकुर्यात्ततो धारणा ॥ १४४ ॥

अर्धेन्दुप्रतिमं च कुन्दधवलं कर्णे च तत्त्वस्थितं ।
तत्पीयूषवकारबीजसहितं युक्तं सदा विष्णुना ॥ १४५ ॥

प्राणं तत्र विलीय्या पंचघटिकाचित्तान्वितं धारयेत् ।
विषाग्निः सह कालकूट रजिना तद्वारुणी धारणा ॥ १४६ ॥

तालौ संस्थितमिन्द्रगोपसदृशं तत्वं त्रिकोणान्वितम्
तेजो रेफमयं प्रवालरुचिरं रुद्रेण सत्संगतम् ॥ १४७ ॥

प्राणं तत्त्व विलीन पंच घटिका चित्तान्वितं धारणा ॥ १४८ ॥

तेषां वह्निमसंसलं ज्वलते वैश्वानरी धारणा ।
यद्भिन्नांजनपुंजसन्निभमिदं दृष्ट्वा भ्रुवोरन्तरे ॥ १४९ ॥

तत्त्वं सत्यमयं यकारसहितं यत्रेश्वरो देवता ।
प्राणं तत्त्व विनीय्य पंचघटिका चित्तान्वितं धारयेत् ॥ १५० ॥

येषां योगमनं (लं) करोति यमिनां सा वायवी धारणा ।
आकाशं शुचिशुद्ध वा सदृशं यद्ब्रह्मरन्ध्रस्थितम् ॥ १५१ ॥

तन्मध्ये सदाशिवेन सहितं युक्तं यकाराक्षरम् ।
प्राणं तत्रविलीनपंचघटिका चित्तान्वितं धारयेत् ॥ १५२ ॥

तेषां मोक्षकवाटभेदनपटुः प्रोक्ता नभोधारणा ।
स्तम्भी निद्रा — चैव दाहिनी भ्रामिणी तथा ॥ १५३ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शोषणा च भवत्येषा भूतानां पञ्चधारणा ॥ १५४ ॥

कर्णानां मधुरस्सर्वा धारणा पञ्च दुर्लभाः ।
विज्ञाताः सततं येन सर्व पापैः प्रमुच्यते ॥ १५५ ॥

सर्वं द्वित्वा समायुक्तं योगिनो हृदि वर्तते ॥
यस्तत्त्वे निश्चलं चेतः तद्ध्यानं च प्रचक्षते ॥ १५६ ॥

द्विधा भवति तद्ध्यानं सगुण निर्गुणं तथा ।
सगुणं वर्णभेदेन निर्गुणं केवलं विदुः ॥ १५७ ॥

अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानिच ।
एकस्य ध्यानयोगेन कलां नार्हन्ति षोडशीं ॥ १५८ ॥

अन्तश्चेता बहिश्चक्षुरधिष्ठाय सुखासनम् ।
समत्वंच शरीरस्य ध्यानमुद्रेति कीर्तिता ॥ १५९ ॥

आधारं प्रथमं चक्रं तप्तकाञ्चनसन्निभम् ।
नासाग्रे दृष्टिमादाय ध्यात्वा मुञ्चति किल्विषम् ॥ १६० ॥

स्वाधिष्ठानं द्वितीयं च सन्माणिक्यशिखोपमम् ।
नासाग्रे दृष्टिमादाय ध्यात्वा संशोभते जगत् ॥ १६१ ॥

हृदाकाशस्थितं चक्रं प्रचण्डरवितेजनम् ।
नासाग्रे दृष्टिमादाय ध्यात्वा ब्रह्ममयो भवेत् ॥ १६२ ॥

सततं कर्णिकामध्ये विशुद्धं चक्रमुच्यते ।
नासाग्रे दृष्टिमादाय ध्यात्वा दुःखात्प्रमुच्यते ॥ १६३ ॥

स्रवत्पीयूषसम्पूर्णं लम्बिके चन्द्रमण्डलम् ।
नासाग्रे दृष्टिमादाय ध्यात्वा मृत्युं प्रमुञ्चति ॥ १६४ ॥

भ्रुवोर्मध्ये स्थितं देवं स्निग्धमौक्तिकसन्निभम् ।
नासाग्रे दृष्टिमादाय ध्यात्वानन्दमयं भवेत् ॥ १६५ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ध्यानेन लक्षणं नित्यं भ्रूमध्ये परमेश्वरम् ।
आत्मना वर्जितं प्राण योगी योगमवाप्नुयात् ।। १६६ ।।

निर्गुणश्च शिवं शान्तं गगने विश्वतोमुखम् ।
भ्रूमध्ये दृष्टिमादाय ध्यात्वा ब्रह्ममयो भवेत् ।। १६७ ।।

निर्मलं गगनाकारं मरीचिजलसन्निभम् ।
आत्मानं सर्वगं ध्यात्वा योगी योगमवाप्नुयात् ।। १६८ ।।

गुदं मेढ्रश्च नाभिश्च हृदयं चक्रमूर्ध्वतः ।
घं टिका लम्बिका स्थानं भ्रमध्यश्च नभोविलम् ।। १६९ ।।

कथितानि चैवैतानि ध्यानस्थानानि योगिनाम् ।
उपाधितत्त्वयुक्तानि कुर्वन्त्यष्टगुणोदयम् ।। १७० ।।

उपातिष्ठितया तत्त्वं द्वयमेतमुदाहृतम् ।
उपाधि प्रोच्यते वर्णः तत्त्वमात्माभिधीयते ।। १७१ ।।

उपाधिरन्यथा ज्ञानं तत्त्व संस्थितिरन्यथा ।
समस्तोपाधि निर्मुक्तं तत्तत्त्वं योगिनो विदुः ।। १७२ ।।

शब्दादीनां च तन्मात्रं यावत्कर्मादिषु स्थितम् ।
उपाधिवर्णयोगेन दृश्यते स्फटिको मणिः ।। १७३ ।।

युक्तयः शक्तिभेदेन तत्सदात्म प्रकाशिते ।
विरजं परमाकाशं यद्यदक्षरमव्ययम् ।
स्तौति श्रुतिकृतिरहोरात्रं तत्त्वं तत्त्वविदोविदुः ।। १७४ ।।

तावद्व्यवस्थितं ध्यानं तत्समाधिपरं तपः ।
धारणं पञ्च नाड्यस्तु ध्यानं षट् चैव नाडिकाः ।। १७५ ।।

ये द्वादशचक्रेनैव समाधि प्राणसंयमः ।
अम्बुसैन्धवयोस्साम्यं यदा भवति योगतः ।
तथात्ममनसोरैक्यं समाधिः सोऽभिधीयते ।। १७६ ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यथा संक्षीयते प्राणो मानसश्च विलीयते ।
तथा समरसैकत्वं समाधिः सोऽभिधीयते ।। १७७ ।।

इन्द्रियाणि मनोवृत्तिरपरोक्षेपयाहि सः ।
अद्वयत्वं गते जीवे न मनो इन्द्रियाणि च ।। १७८ ।।

न गन्धो न रसं रूपं न स्पर्शो न च निस्वनः ।
नात्मानश्च परं वेद योगयुक्तः समाधिना ।। १७९ ।।

अभेद्यः सर्वशास्त्राणां अवाध्यः सर्वदेहिनाम् ।
बाध्यते न च कालेन बाध्यते न च कर्मणा ।। १८० ।।

साध्यते न च केनापि योगियुक्तः समाधिना ।
अग्राह्यो मन्त्रशास्त्राणां योगियुक्तः समाधिना ।। १८१ ।।

युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।
युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा ।। १८२ ।।

निरातङ्कं निरालम्बं निष्प्रपञ्चं निराश्रयम् ।
निरामयं निराकारं तत्त्वं तत्त्वविदो विदुः ।। १८३ ।।

निर्मलं निश्चलं नित्यं निर्गुणं निष्क्रियं महत् ।
व्योमविज्ञानमानन्दं ब्रह्म ब्रह्मविदो विदुः ।। १८४ ।।

कातु दृष्टान्त निर्मुक्तमनुबन्धेरगोचरम् ।
व्योमविज्ञानमानन्दं ब्रह्म ब्रह्मविदो विदुः ।। १८५ ।।

दुग्धे क्षीरं घृते सर्पिर्वह्नौ वह्निरिवार्पितम् ।
अव्ययत्वं व्रजेदेवं योगिलीनः परात्परे ।। १८६ ।।

भववनजवह्निं मुक्तिसोपानमार्गम् ।
प्रकटितपरमार्थं ग्रन्थगुह्यश्च गुह्यम् ।। १८७ ।।

सकृदपि पठतिच मयः श्रृणोति प्रबद्धम् ।
स भवति भुवि भव्यो भाजनं मुक्तिमुक्तयोः ।। १८८ ।।

।। इति श्रीगोरक्षनाथविरचिते योगशास्त्रे योगमार्तण्ड समाप्तम् ।।

।। साम्बसदाशिवार्पणमस्तु ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ श्रीराम ॥

॥ गोरख उपनिषद् ॥

श्री नाथ परमानन्द है विश्वगुरु है निरञ्जन है विश्वव्यापक है महासिद्धन कै लक्ष्य है तिन प्रति हमारे आदेश होहु ॥ इहाँ आगे अवतरन ॥ एक समै विमला नाम महादेवी किंचितु विस्मय जुक्त भई श्रीमन्महा गोरक्षनाथ तिनसौं पूछतु हैं। ताको विस्मय दूर करिबै मैं तात्पर्य है लोकन को मोक्ष करिवै हेतु कृपालु तासौं महाजोग विद्या प्रगट करिबे को तिनकै ऐसे श्री नाथ स्वमुख सौं उपनिषद् प्रगट करें है। गो कहियै इन्द्रिय तिनकी अन्तर्यामियासों रक्षा करे हैं भव भूतन की, तासों गोरक्षनाथ नाम है। अरु जोग को ज्ञान करावें है या वास्तै उपनिपद् नाम है। यातैं ही गोरक्षोपनिषद् महासिद्धनमें प्रसिद्ध हैं। इहां आगै विमला उवाच ॥ मूलको अर्थ ॥ जासमैं महाशून्य था आकाशादि महापंचभूत अरु तिनही पञ्चभूतनमय ईश्वर अरु जीवादि कोई प्रकार न थे तब या सृष्टि कौ करता कौन था। तात्पर्य ए है कि नाना प्रकार की सृष्टि होय वैं मै प्रथम कर्ता महाभूत हैं अरु वैही शुद्ध सत्वांशले कै ईश्वर भए वैही मलिन सत्व करि जीव भये तौएतौ साक्षात् कर्त्ता न भए तब जिससमै ए न थे तब कोई अनिर्वचनीय पदार्थ था। सो कर्त्ता सो कर्त्ता कौन भयो ऐसे प्रश्न पर। श्री महागोरक्षनाथ उत्तर करें है श्री गोरक्षनाथ उवाच। आदि अनादि महानन्दरूप निराकार साकार वर्जित अचिन्त्य कोई पदार्थ था ताकुं हे देवि मुख्य कर्ता जानियै क्यों कि निराकार करता होय तौ आकार इच्छा धारिबे मैं विरुद्ध आवे है। साकार करता होय तौ साकार को व्यापकता नहीं है यह विरुद्ध आवै हैं। तातैं करता ओही है जो द्वैताद्वैत रहित अनिर्वचनीय नाथ सदानन्द स्वरूप सोही आगे कुं वक्ष्यमाण है।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

इह मार्ग में देवता कोन हैं यह आशंका वारनै कहैं हैं । अद्वैतो परि म्महानन्द देवता । अद्वैत ऊपर भयो तब द्वैत ऊपर तौ स्वतः भयो ।। इह प्रकार अहं कर्त्ता सिद्ध तूं जान ञ्छह करता अपनी इच्छा शक्ति प्रगट करी । पीछैं ज्ञान शक्ति प्रगट करी । पीछे क्रिया शक्ति प्रगट करी । ताकरि पीछे पिण्ड ब्रह्माण्ड प्रगट भए तिनमैं अव्यक्त निर्गुन स्वरूप सों व्यापक भयो । व्यक्त आनंद विग्रह स्वरूप सों विहार करत भयौ पीछैं ज्यौही मैं एक स्वरूप सों नव स्वरूप होतु भयौ—तें सत्यनाथ, अनन्तर सन्तोषनाथ विचित्र विश्व के गुन तिन सों असंग रहत भयौं, यातैं संतोषनाथ भयौं । आगे कूर्मनाथ आकाश रूप श्री आदिनाथ । कूर्म शब्द तैं पाताल तरैं अधोभूमि ताकौं नाम कूर्मनाथ । बीच के सर्वनाथ पृथ्वीमंडल के नाथ औरप्रकार सप्तनाथ भए । अनन्तर मत्स्येन्द्रनाथ के पुनह पुत्र श्री—जगत की उत्पत्ति कैं हेत लाये माया कौं लावण्य तासौं असंग जोगधर्म-द्रष्टा रमण कियौं हैं आत्मरूप सौं सर्व जीवन में । तत् शिष्य गोरखनाथ । 'गो' कहियें वाक्शब्द ब्रह्म ताकी 'र' कहियें रक्षा करें, 'क्ष' कहियै क्षय करि रहित अक्षय ब्रह्म ऐसे श्रीगोरक्षनाथ चतुर्थरूप भयो और प्रकार नव स्वरूप भयो तामे एक निरन्तरनाथ कुं किह मार्ग करि पायौ जातु । ताकौ कारन कहतु हैं । दोय मार्ग विश्व मैं प्रगट कियो हैं कुल अरु अकुल । कुल मार्ग शक्ति मार्गः, अकुल मार्ग अखण्डनाथ चैतन्य मार्ग तन्त्र अंस जोग तिनमै किंचित प्रपञ्च की ।। एवं ।। या रीत मैं द्वैताद्वैत रहित नाथ स्वरूप तैं व्यवहार कैं हेतु अद्वैत निर्गुणनाथ भयौ अद्वैत तैं द्वैत रूप आनन्द विग्रहात्म नाथ भयौ तामैं ही मो एक तैं मैं विशेष व्यवहार कै हेतु नव स्वरूप भयौ तिन नव स्वरूप कौ निरूपण । श्री कहियै अखण्ड शोभा संजुक्त गुरु कहिये सर्वोपदेष्टा आदि कहियैं इन वक्ष्यमाण नव स्वरूप मैं प्रथम नाथ 'ना' करि नाद ब्रह्म को बोध करावे, 'थ' करि थापन किए है त्रय जगत् जिन ऐसो श्री आदिनाथ स्वरूप । अनन्तर मत्स्येन्द्र नाथ । ता पीछैं तत् पुत्र तत्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शिष्य उदयनाथ श्री आदिनाथ तैं जोग शास्त्र प्रगट कियौ द्वहै। योग कौ उदय जाकरि महासिद्ध निकरि बहुत भयो आतैं उदयनाथ नाम प्रसिद्ध भयो। अनन्तर दण्डनाथ ताही जोग के उपदेश तें खण्डन कियो हैं। काल दण्डलोकनि कौं ग्यातैं दण्डनाथ भयौ ॥

आगै मत्स्यनाथ असत्य माया स्वरूपमय काल ताको खंडन कर महासत्य तैं शोभत भयौ आण निर्गुणातीत ब्रह्मनाथ ताकुं जानैयातै आदि ब्राह्मण सूक्ष्मवेदी। ब्राह्मण वेद पाठी होतु है ऋग यजु साम इत्यादि कर इनकै सूक्ष्म वेद कहियें। प्रणवकार वेद आतै सूक्ष्म वेदी खेचरी मुद्रा अन्तरीय खेचरी मुद्रा बाह्यवेषरी कर्ण मुद्रा मुद्राशक्ति की निशक्ति करबी सिद्धसिद्धान्त पद्धति कैं लेख प्रमाण। अनन्त मठ मन्दिर शिव शक्ति नाथ अरु ईच्छा शिव तन्तुरियं जज्ञोपवीत शिव तं तु आत्मा तं तु जज्ञ जोग जग्य उपवीत शयाम उर्णिमासूत्र। ब्रह्म पदाचरणं ब्रह्मचर्य शान्ति संग्रहणं गृहस्थाश्रमं अध्यात्म वासं वानप्रस्थं स सर्वेच्छा विन्यासं संन्यासं आदि ब्राह्मण कहिवे मै चतुर वर्ण कौ गुरु भयौ अरु इहां च्यारों आश्रम कौ समावेस जामैं होय है ग्यातै ही अत्याश्रमी आश्रमन कोहु गुरु भयौ। सो विशेष करि शिष्य पद्धति मैं कह्यो ही हैं। तात्पर्य भेदाभेद रहित अचिन्त्य वासना जुक्त जीव होय ते तौ कुल मार्ग करियौ मै आवतु हैं अरु समस्त वासना रहित भए है अंतहकरण जिनके, ऐसै जीव जोग भजन मैं आवतु है ऐसो मार्गन मैं अकुल मार्ग है। और शास्त्र वाक जालकर उपदेश करतु है। मैरो संकेत शास्त्र है सो शुन्य कहिये नाथ सोही संकेत है इह मार्ग में देवता कोन हैं यह आशंका वारन कहै है ईश्वर संतान। संतान दोय प्रकार कौ नाद रूप विन्दु, विन्दु नाद रूप। शिष्य विन्दु रूप, पुत्र नाथ रूप नाद शक्तिरूप विन्दु नादरूप करि भए। शिष्य सौ प्रथम कहै नवनाथ स्वरूप शक्ति विन्दु रूप पर शिव सोही ईश्वर नाम कर मैरो संतान है। ता करि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विश्व की प्रवृत्ति करतु है। जोग मत अष्टाङ्ग जोग मुख्य कर षडंग जोग अकुल कहनैं सो अवधूत जोग जोग मत सौं साधन अष्टाङ्ग जोग। आदि ब्राह्मणा ब्राह्मण क्षत्री वैश्य शूद्रच्यार वर्ण करि पृथ्वी भरी हैं तिनमैं ब्राह्मण वर्ण मुख्य हैं। ब्राह्मण किसको कहियैं ब्रह्मकूं सगुण ब्रह्म द्वारे निर्गुण ब्रह्म करिजानैं सो ब्राह्मण ए जोगीश्वर सगुणनाथ गम्य पदार्थ। आनन्द विग्रहात्मनाथ उपदेष्टा उपास्य रूप अत्याश्रमी गुरु अवधूत जोग साधन मुमुक्षु अधिकारी बन्ध मोक्ष रहित कोइक अनिर्वचनीय मोक्ष मोक्ष ऐसो आ ग्रन्थ मैं निरूपण हैं सो जो कोई पढ़े पढ़ावैं जाको अनन्त अचिन्त्य फल है।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ मत्स्येन्द्रनाथजी का पद ॥

[राग कालिङ्गडा]

भूखड ली लागी थारा नांवनी । म्हानें भावै भावै
भगवत जीरो नांव म्हारा वाल्हारे । टेक
जाण जैसी रंग भेंटिये कांई भजन भलो भगवंत म्हारा
बाल्हारे १ सबही तीरथ मैं बसैं तो कांई मंजन
करैं जन कोइ म्हारा वाल्हारे २ निरमल थाते न्हाई
चल्या काईं एडो पटंतर जोई म्हारा बाल्हा रे ३
काया तीरथ में ज्ञान बडो कांई साधन दरसण होई
म्हारा बाल्हारें ४ भणें रे मच्छै ई एह ड़ो पटतर
कांई भगवत सवा न कोई म्हारा बाल्हारे ५ ॥

[राग घनाक्षरी]

पंपेरू ऊडिसी । आय लीयौं वीसराम । ज्यौं ज्यौं
नर स्वारथ करैं कोई न सवायौं काम । टेक । जलकूं
चाहैं माछली घण कूं चाहैं मोर सेवग चाहै राम
कूं ज्यौं चितवत चन्द चकोर १ यो स्वारथको
जीवडो स्वारथ छोडि न जाय जब गोविन्द किरपा
करी म्हारौ मनवौ समझ्यौ आय २ जोगी सोई
जाणी रे जगते रहे उदास ततनिरंजण पाइय
यो कहै मछन्दर नाथ । २ ॥

॥ इति ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ अथ भरथरी जी का सबदी ॥

अहंकारे प्रथमी षीणी । पहौ पेपीणां भूंरा ।
सति सति भाषंतरा जोगी भरथरी । पिंडकावैरी जूंरा ॥ १ ॥

दुपीया रोवत सुपीया हसंत । केला करंत कामणी ।
मूरा जुझंत भूंदू भांजत । सति सति भाषंत राजा भरथरी ॥ २ ॥

दुषी राजा दुषी प्रजा । दुषी ब्रांभण बांणीया ।
सुपी राजा भरथरी । ज्यन गुरुका सबद पिछांडिया ॥ ३ ॥

क्या गरबाती गूजरी । देषिर पाडरिया ।
सोला सै मै मंतीया । मुझ गरहीड तीयां ॥ ४ ॥

बने बृच्छा सुफल फलंते । मुडिबइठंते गइंद ।
ते बृच्छा सजडा गया । मो देषतां नरिंद ॥ ५ ॥

चढैंगा स पड़ैगा । न पड़ैगा तत विचारी ।
धनवंत लोग छीजैगा । तेराक्या छीजें भरथरी भिष्यारी ॥ ६ ॥

राजा भर्थरी भरमिनभूला । तलिकरि डिठी ऊपरकरिचूल्हा ।
द्वै द्वैं लगडी जुगुति सूंजारि । राजा भर्थरी जीवै जुगचारि ॥ ७ ॥

अवधू जलविन कवल कवल बिन मधुकर कोईल बोलै
कण्ठ विनां । थल बिन मृग मृग बिन पारधी, ऐक सर
वेधै पांच जनां ॥ ८ ॥

नवद्वारे जडिलै कपाट । दसवै द्वारे सिव धरिबाट ।
दोई लष चन्दा ऐक लषि भान । वेध्या मृगगगन अस्थान ॥ ९ ॥

वेध्या मृग न छाडै पास । भणंत भरथरी गोरष का दास ।
तनि निरास मन मांडै माया । मुंड मुंडाईम भंडसिकाया ॥ १० ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मन निरास प्रेम रस भोगी । भणत भरथरी ते नर जोगी ।
पंच षडा अधिक वल्यवंता । मनराइमैं मत गाज ।। ११ ।।

करडी लहर कद्रप की निकसै । तब कूंड जूझै कूंड भाजै ।
वैरागी जोगी राग न करणां । मन मनसा करिवंडी ।। १२ ।।

आगम अगोचर सिद्ध का आसण । आसातृष्णा षंडी ।
आसा षंडी मनसा षंडी । मन पवनां होई उजीरं ।। १३ ।।

सति सति भाषंत राजा भरथरी । तब मन होइवा थीरं ।
राज गयां कूं राज्य झूरै । वैद गयाकूं रोगी ।। १४ ।।

रूप गये कूं कामणी झूरैं । विन्द गया कूं जोगी ।
बीज नहीं अंकुर नहीं । रूप नहीं रेष अहंकार ।। १५ ।।

उदय अस्त वतहां कथ्या न जाई । तहाँ भरथरी रहा समाई ।
मरनैं का संसा नहीं । नही जीवन की आस ।। १६ ।।

सति सति भाषंत राजा भरथरी । हमारे सहजे लीलविलास ।। १७ ।।

निरघत कंथा बहौं विस्तार । कथौ निरंजन रहौ अकार ।
पूछंत विक्रम बांवन बीरं । कूंण प्रचै रहिबा थीरं ।। १८ ।।

सुन हो विक्रम ब्रह्म गयांन । देही बिबरजित धरौ धियांन ।
उदै अस्त जहा कथ्या न जाई । तहाँ भ्रथरी रह्या समाई ।। १९ ।।

आगैं बहनीं पीछैं भांनु । निरति सुरति बृछ तलि ध्यांन ।
कथै निरञ्जन रहै उदास । अजहूँ न छांडै आसा वास ।। २० ।।

माया सत्रनि करसि ग्रब । नहीं धेन जोबन राजा द्रव ।
कनक कांमनी भोग विलास । कहै भरथरी कंध विनास ।। २१ ।।

साधिबा तो ऐक पवन आरंभ साधिबा—

छाडिबा तौ सकल विकारं ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रहिबा तौ निह सबद की छाया—
सेयबा तौ निरञ्जन निराकारं ।। २२ ।।

कुलस्य हीनी नगनौपबाला । मृगनैनंरूपी दृष्टो बिकराला ।
पदमो झलकंत वा कस्य वेणी । कुतौ या गत्याहेलज्या विठूणी ।। २३ ।।

न गनसि कार्ष्ट न गनसिरिष । न गनसि जीव जलचरा ।
अजहूं काय सिहोनरा । नही प्रसिद्ध जोगेश्वरा ।। २४ ।।

जोगी चिन्ता विकलपो मम मता समाया ।
कथं जोग जुग तातैं जोगो न पाया ।। २५ ।।

नहीं जोगु जोगी सरबस भोगी । गुर ग्यांनी हीणं फिरो मुठजोगी ।
धनिस्य पुत्री कुलवन्ती नारी । धनस्य तु पतिव्रता ।। २६ ।।

धनस्य देसस्य देवी अहूँ उपदेस मूरष जोगी ।
तिण सज्या बनोबासी । ऊपर अम्बर छाया ।। २७ ।।

भरथरी मन निश्चलं । घोरी घोरिबरखै हो इन्द्र के राया ।
जस्य माता तस्य राता । जस्य पीवंता तस्य मृदंता ।। २८ ।।

है है रे लोका दुराचारी । वैरागी है किन जावते ।। २९ ।।

जस्य माया तस्य जाया । तस्य सूँक्यूं रे विषैमुचन्तेकाया ।
हा हा रे लोका दुराचारी । निज तत तजि लोहीचित लाया ।। ३० ।।

कांम कलाली चित चढौ । सुरै विषै सज्या मनमथ मांस
बीरज ब्रह्महत्या । है है रे लोका दुराचारी । कहाँ रही सुच्या ।। ३१ ।।

असत्री जोनी दीयंत विन्द । कोटि पूजा बिनसते ।
बरत मंजन तप पंडत ज्ञानहीन तपोनास्ति ब्रह्महत्या पदे पदें ।। ३२ ।।

गोरख बोले सिरषरी । दुबटा है है पंथ ।
ऐक दस कूं बाघनी । ऐक दिसां कूं नाथ ।। ३३ ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चमडी दमडी घमडी तीन बस्त त्यागी ।
सति भाषंत राजा भ्रथरी । तेनां दूरता वैरागी ।। ३४ ।।

नारी चोरी जारी तीन बस्त त्यागी ।
सति सति भाषंत राजा भरथरी । तेनां दूरता वैरागी ।। ३५ ।।

मोह न बांधिबा मन प्रमोधिबा । भिष्याते ग्यांन विचारं ।
पंच सूं बात करबा ऐक मूं रत बा । ते उतरबा पारं ।। ३६ ।।

छाड्या हस्ती घोड्या गाँव गढ । हरप सोग मनिनांहि ।
तातै राजा भरथरी । थकित भया पद मांहि ।। ३७ ।।

झूंठा जगका जीवणां । बढै सवाया रोग ।
तातै निकसा भरथरी । मीठा लागा जोग ।। ३८ ।।

गगन जाइगा मंडल जाइगा । चंद जाइगा सूरा ।
न जाइगा राजा भरथरी । सबद गुरु कै पूरा ।। ३९ ।।

गऐ जु राजा राज करंते । गऐजु प्रजा केलि करंते ।
गऐ जु त्रिया बहुरूप धरंते । गऐ जु ब्रह्मा वेद पठंते ।। ४० ।।

गऐ जु वृच्छा सुफल फलंते । गऐ जू सूवा चहर करंते ।
सति सति भाषंत राजा भरथरी । हम भी जांते जे जोगी न होते ।। ४१ ।।

न ते पुरषा जु भोग भुगंता । न ते नारी जु रूप रमिता ।
न ते वृछा जड़ मूल सहंतां । नते कूवांजुद्र मूत पाणीं होता ।। ४२ ।।

न गत्वा राजा भरथरी गुरुप्रसादैग्यानं रता ।
सकल गिरिवरं गिरि सुमेरं । ता समतुलि आत्मां डारतै ।। ४३ ।।

तो भी साधन दुःख ते । तहिरछिपाल निरंजनं ।
समुद्र मध्ये होतासनं ता सम तुलि आत्मां डारते ।
तो भी साधन दुषिते । तहि रछिपाल निरंजनं ।। ४४ ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

जबलगि धरतरी तब्रलग भरथरी, जाइगी धरतरी न गत्वा भरथरी
बिरछो छत्री त्रिण सज्या । बाव ढोलंत चमालिचा ।
आंगणे ग्रेहं दीपगचन्द । मो मन राजा निश्चलं ।। ४५ ।।

मोरा नांचूंत कोकिला गावत । भूंरा वजांवत रुद्र बेणी ।
चहूं दिसि तरूनी पवन झकोलत । यू भरथरी ग्यानं लीलं ।। ४६ ।

सिला सिंघासन बाकल बसत्र । गगन छत्र सिर सोहें ।
चहूं दिसा तरूनी पवन झकोलत ग्यान रतन मन मोहें ।। ४७ ।।

देस भवंतां सदा बैरागी । सासत्र वैरागी पंडिता ।
बाल कन्यां चिधवै बैरागी । यूं ग्यांन बैरागी राजा भरथरी ।। ४८ ।

ग्यांनी सो जो गहर गम्भीरं । भरया कुम्भजल निश्चल नीरं ।
भनत भरथरी सत सरूप । तत विचारै तौ रेष न रूप ।।४९ ।।

।। इति श्री भरथरी जी की सबदी सम्पूर्ण ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ अथ चिरपटजी की सबदी ॥

काया तरवर माकड़ चित । डालै पातै भरमै नित ।
कलपै झलपै दहदिस जाइ । तिस कारणि कोई सिध न भाई ॥ १ ॥

ढील कछोटी मनभंग फिरै । घरि घरि नैंन पसारा करे ।
षाया झरै न बाचा फुरै । ता कारणि मूहू झरि झरि मरै ॥ २ ॥

मन चंचल पवनां चंचल । चंचल बाई धारा ।
या घटि मधि तीनूं चंचल । क्यूं राषिब्य झरता पिंडका द्वार ॥ ३ ॥

नाथ कहां वै सकै न नाथ । चेला पंच चलावैं साथि ।
मांगै भिष्या भरि भरि षाइ । नाथ कहां वै मरि मरि जाई ॥ ४ ॥

दरसण पहरै नाथ कहावैं । मुषि बोलैं चतुराई ।
आलै काष्ट जूं घुन लागैं । डाल मूल घड़ि षाई ॥ ५ ॥

टीका हामां टमकली । बोलत मधुरी बांनी ।
चरपट कहै सुनिहो नागा अरजन । यास्यौरां की सहनांवी ॥ ६ ॥

रंगाचंगा बहौ दीदारी । जैसे षोटी मूंहर पलमांधारी ।
चरपट कहै सुणै रे लोई । वरतण छैं पणि ओग न होई ॥ ७ ॥

ऐक सेत पटा ऐक सील पटा । ऐक टसर कैंटी कालंबजटा ।
ऐक पंथ छाडि मन उन्नट बटा । चरपट कहै ऐ पेट नटा ॥ ८ ॥

राती कंथा रापट रोल । पगां पावडी मुषां तं बोलै ।
षांजै पीजै कीजै भोग । चरपट कहै बिगाड्या जोग ॥ ९ ॥

पहरि मूदड़ी कंकण हाथि । नकटी बूची जोगणि साथि ।
उठत बैठत का झनकार । तजि सक्या न माया जंजार ॥ १० ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

जंजाल आगै जंजाल पीछै । जंजाल क्युं मांर कै मांडै ।
सो जंजाल तजि फिरि जोगी हूवा । सो जंजाल फिरिमांडै ॥ ११ ॥

षाकर कूकर कीगर हाथि । बोली भोली तरणी साथि ।
दिनकर भिष्या रात्यूं भोग । चरपट कहैं बिगोवैं जोग ॥ १२ ॥

गंग बिगंधा मूता षांड । पसवा पड़ि पड़ि तौंड़े हाड ।
ज्याहन बंची आंगुलच्यारि । चरपट कहै ते माथै मारि ॥ १३ ॥

जलकी भीत पिवनका थंमा । देवल देष्यर भया अचंमा ।
बाहरि भीतरि गंधम गंधा । काहे मूलोरे पसवा अंधा ॥ १४ ॥

आंषि की टगटगी नाककी डांडी । चांमकी चंद्री यारुग्रस्तू मांडी ।
मल प्रसेद सुरति जहां सूदा । अहार की कोथली नरक का
कूंडा ॥ १५ ॥

मनका बासा जहां मासकालूचा । सिष्टिकाद्वारजहां केसका कूचा ।
गंधविगंधा जहां चार विचारी । चरपट चाल्यौ मात जुहारी ॥ १६ ॥

चामकी कोथली चामका सूवा । तास की प्रीति करि जगत सबमूवा
देव गंध्रप मानव जेता । उबरचा ऐकको गुरमुखचेता ॥ १७ ॥

फोकट फोकट कथै गयान । कूटैं चमड़ी धरै ध्ययान ।
सिध पुरषां सूंकरै उपाधी । चरपट कहै ऐ कलियुगके बादी ॥ १८ ॥

सिध कहै वै भुगतैं भग । ताका काला मुष अर पीला पग ।
कूटैं चमड़ी धरै ध्ययान । ताप सुवामैं कहा गियांन ॥ १९ ॥

चरपट कहै सुणीरे अवधू । कामणि संग न कीजै ।
झिंद बिंद नव नाडी सोषै । दिननदिन काया छीजै ॥ २० ॥

जतन करंता जाइ सुजाइ । भग देषि जिन घालै घाव ।
कोटि बरष लूं बाढे आव । सति सति भाषंत श्रीचरपटराव ॥ २१ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चरपट चीरचक्र मनकंथा । चितचमां ऊं करंना ।
जैसी करनी करौ रे अवधू । ज्यूं बहोर न होई मरनां ।। २२ ।।

दिढकरि मनवा थिर करि चित । काया पवन पषालैं नित ।
अभए भए जूं थिर हवै कंध । उडैंन हंसा लागै बंध ।। २३ ।।

अवधू मूल दवारै दीजे बंध । बाई षेलै चोटि संघ ।
जुरा पलटै षंडे रोग । बोलैं चरपट धनिधनि जोग ।। २४ ।।

बंध सबंध विषैय करि बंद । तलि करि रवि उपरिकरिचंद ।
राति द्यौस रस चरपट पीया । पंटंतेलन बूझै दीया ।। २५ ।।

जोंवूं रावल षरा सयानां । हंसि किन बांधे टाटी ।
बारा आंगुल पसि गई हे । सोला आंगुल फाटी ।। २६ ।।

पवना कंथा अनले बास । पिसन न कोई आवे पास ।
मन मू मतौ गुझ ग्यान विद्रूत । चरपट कहै धनिअवधूत ।। २७ ।।

निरभै निसंक ते ततवेता । मन मानि विवरजित इंद्रीजिता ।
सेत फटिक मणि ग्यान रता । चरपट कहो ऐ सिध मता ।। २८ ।।

साधै मूपर मारै निंद । सुपने झरिबा देयन बिंद ।
पडै न पिंड न झपै रोग । चरपट बोलै ऐसिध जोग ।। २९ ।।

भरथर चरपट गोपीचंद । बंद्यौ पूरण प्रमांनंद ।
पीर पांड घृत छाडयौ भोग । राष्यौ आत्म साध्यौ जोग ।। ३० ।।

तांबा तूंवा दोऊं सूचा । राजा जोगी दोऊं ऊंचा ।
तांबा डूबै तूंवा तिरै । जीवै जोगी राजा मरे ।। ३१ ।।

ऊजल कंथा बिगेड़े बास । कामनि अंग न मेलै पास ।
दिढ़करि रापै पांचूं इंद्री । बोलै चरपट ते जोग्यंद्री ।। ३२ ।।

कर प्रभिछया वृषतलि बास । कामनि अंग न मेलै पास ।
बन षंडर है मसाणा भूत । चरपट बोलै ते अवधूत ।। ३३ ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रूषं वृष गिरकंद लिवास । दोइ जन अंग न मेलैं पास
पलटै काया पंड रोग । चरपट बोलें ते धनि जोग ।। ३४ ।।

रष्या चरपट विवरजित कंथा । पुण्यांपुणि विवरजित पंथा ।
स्वादास्वाद विवरजित तुंड । सुख मानाजावत मुंडै मुंड ।। ३५ ।।

मन नहीं मूडैं मूंड केस । कैसा मूंड्या क्या उपदेस ।
मूडै नहीं मन मरदका मान । चरपट बोलें तत्तगयांन ।। ३६ ।।

धींगा धींगी मुस्ता मुस्ती । ब्रहांत चौर वाजारी ।
आपगुर निंदै पर गुर वंदै । लड़वड़ीया लपच्यारी ।। ३७ ।।

झोली पाई पत्र पाया । पाया पंथ का भेव ।
रीता जाऊं भरीया आऊं । क्हा करै गुरदेव ।।३८ ।।

सहज सुभाइ भिष्या मांगिबा । संजे मे भजन करणा ।
आसण दिढ करि बैसिबा अवधू । मन मुष भटकिन मरणा ।। ३९ ।।

फोकट आवैं फोकट जाइ । फोकट बोलें फोकट षाइ ।
फोकट बैठो करै विवांद । चरपट कहैं सब उपाधि ।। ४० ।।

बामैं हाथि कमंडल दाहिणै डंड । मोडोचक्र पूजो हो भंड ।
बैठों तुम आगैं रंड । चरपट कहैं ऐ सब पाषंड ।। ४१ ।।

भेष लीया सो भेद न पाया । घर छाड्या प्रवजी न माया ।
नाथ विसारि निडर जग जोया । सांग बनाइ सुषीहवै सोया ।।४२।।

ना धरि त्रिया नां धरि बरता । ना धरि धावन जोवन मंता ।
ना धरि पुत्र न धीव कवारी । तातैं चरपट नीद पियारी ।। ४३ ।।

दिन उठि घर घर दीन्ही फेरी । अंतरि उलटि न आत्मा हेरी ।
पात्र पूरया पेट फूलाया । मांगी भिष्या गटकाषाया ।। ४४ ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गटका पाया मगर सचाया । जैसें सहर का कूता ।
जोग जुगति की—षबरि न पाई । कांन फड़ाइ बिगूता ।। ४५ ।।

आई न छोडूं लेवान जाऊं । तातैं मेरा चरपट नाऊं ।
आई भी छोडी ऐ लेबा भी जाई ऐ । गोरष कहै पूता-
व्याचारि विचारी षाइ ऐ ।। ४६ ।।

मति चलणां सुरबाइकथीर । निसदिनकाया गहर गंभीर ।
जत मत सुनिखरत षिमां बहूत । बंदत चरपट ते अवधूत ।। ४७ ।

हसणां जोगी रगणी सांडि । पुरष कुलछन बेस्यां नाडि ।
कवि लजालू निलजी नारि । चरपट कहैते मांथें मारि ।। ४८ ।।

कांने मुद्रा गलि रुद्राषि । फिरिफिरि मांगै निपजी माषि ।
चरपट कहै सुणौरे सोई । बरतण है पाणी जो गन होई ।। ४९ ।।

कोरा मांगें काचा मांगें । मांगें सूत कपासा ।
चरपट कहै सुणो रे अवधू । त्रिन राड़ी घरबासा ।। ५० ।।

पगेचमांऊं माथें टोय । गलमैं बागा मन मैं कोय ।
माया देषि पसारा करै । चरपट कहै विन आई मरै ।। ५१ ।।

छत्र कछोटी चाषै पांन । तीरथ जाइ उगा है दान ।
करै बैदगी जिवावै रोगी । चरपट कहै विगूता जोगी ।। ५२ ।।

जटाचिट बन अंगे छार । मोटी कंथा कहौ बिसतार ।
बिचत्र बांनी अंगाचंगा । बटबामी नै बहुविधिरंगा ।। ५३ ।।

मदैं मांसैं लावै चित । ग्यांन विवरजित गावै गित ।
यह निस न्याई भोग बिलास । चरपट बोलै कंधविनास ।। ५४ ।।

कथणी बदणी बलि बलिजाव । बांधि सकै तौ बंधौ बाव ।
चरपट कहै पवन की डोरी । भूंकत गधवा ले गया चोरी ।। ५५ ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

न जानैं ऊंची झष धरम । ऊंचा मंदिर कूड़ी करम ।
चरपट कहै सुनौरे लोका । रतन पदारथ गमायौं फोका ।। ५६ ।।

ऐकै पथर ऊपरै पाव । दूजा पार्थर ऊपर भाव ।
चरपट कहै उनीका भेव । यौ क्यूं पाथर यौं क्यूं देव ।। ५७ ।।

पूजि पूजि भाठा सब जग घाठा । निजततर ह्या निनार ।
जोति सरूपी संगिही आछै । तिसका करौं विचार ।। ५८ ।।

पूजिबा तौ आत्मदेव पूजिबा । चढाइवा तौ अनादि पातीं ।
चरपट कहै कहूं भटकि न मरना । घंटि घंटि तीरथ जाती ।। ५९ ।।

।। इति चरपटजी की सबदी संपूर्ण ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ अथ गोपीचंद जी की सबदी ॥

रज तजिलै पूता पाट तजिलैं। तजिलैं हस्ती घोड़ा।
सति सति भाषत माता मैंणावती रे पूता। कलि मैं जीवन
थोड़ा ॥ १ ॥

राजा कैं घरि राणी होती माता। हमारैं होती माई जी।
सवषणैं भौं बारैं बैठती माता। यहु ग्यान कहां तैल्याईजी ॥ २ ॥

गुरु हमारैं गोरष बोलीएं। चरपट हैं गुरुभाई जी।
एक सबद हमकूं गुरु गोरषनाथ दीया। सो वो ल्यष्या मैंणांवती
माई जी ॥ ३ ॥

सोलासैं राणींमें बारा संकन्या। बंगाल देस बड भोगीजी।
बारा बरस मोनैं राज्यकरण दे। पिछे होऊंगा जोगीजी ॥ ४ ॥

आजि आजि करंता पूता काल्हि काल्हि करंता।
काया झरैं कलाल की भाठीजी।
सति सति भाषंत माता मैंणाबती रे पूता।
यों तन जलिबलि होइ मसांण की माटीजी ॥ ५ ॥

जोग न होसी रे पूता भोगन होसी। न सीझि सो
जल विंब की काया।

सति सति भांषत माता मैंणावती रे पूता।
भूमि भूल्यै रे भाया जी ॥ ६ ॥

मरोंगे मरिजाहू गेरे। फिरि हो हूगे मासांणकी
छारंगजी।

कबहूकू परम तत चीन्है जेरे पूता।
ज्यूं उतरौ संसार भौ पारंजी ॥ ७ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कूंण हमकू भात षुलावैं । कूंण पषाले पाईजी ।
कहां मूं मेरै मैड़ी मंदिर । कहां तू मणावती माईजी ।। ८ ।।

अलष तुमकूं मात षुलावैं । गंग पषालैं पाई जी ।
रूषे विरषे तेरैमेड़ी मंदिर । घरिघरि मैंणावती माईजी ।। ९ ।।

माता कैं उपदेश तजीला । देस वंगाल जी ।
गोपीचंद गुरु कैं सरणैं । भेटत भागा काल जी ।। १० ।।

छाड्या राजपाट पाणी छाड्या । छाड्याभोग विलासजी ।
गोपीचंद धीलाघर सबदी । छाडि भया वनवासजी ।। ११ ।।

राणी सकल कन्या सब ही । हैं हैं कार भईलाजी ।
रावत रैंति तुरी गज गलबल। राजा गोपीचंद कहां गईलाजी ।।१२।।

जलंधरी पाव हाथि दे डीबी । गोपीचंद षंदाया जी ।
मंदर महल पौलि जहां भीतरी । तहां अलेष जगाया जी ।। १३ ।।

माइ बहन करि भिष्या मांगी । पूरया सींगी नांदजी ।
सांमलि साद मिली जब राणी । आइ किया संवादजी ।। १४ ।।

मन राजा मन प्रजा । मन सकलका बंधजी ।
मनकूं चीन्हे पारग्रींमी भया । राजा गोपीचंदजी ।। १५ ।।

ग्रहवे कूं नांही देषिबे कूं लषि । चंदसूर विवरजित पषि ।
जलमैं बिंब द्रपन में छाया । अैसा अचिंत पद गोपीचंद पाया ।। १६ ।।

पाया लो भल पायालो । सरबंथा न सहेती थिति ।
रूप सहेती दीसण लागा । पिंड भई प्रतिति ।। १७ ।।

मन थिरंता पवन थिर । पवन थिरंता बिंद ।
बिंद थिरंता जिंदा थिर । यूं भाषैं गोपीचंद ।। १८ ।।

मन चलंता पवन चलैं । पवन चलता बिंद ।
बिंद चलंता कंध पड़ैं । यूं भाषै गोपीचंद ।। १९ ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ अथ जलंधरी पाव़जी की सबदी ॥

सुनि मंडल मैं मनका बासा । जहां प्रम जोति प्रकासा ।
आपे पूछै आपै कहै । सत गुरु मिलै तै प्रमपद लहै ॥ १ ॥

ऐक अचंभा ऐसा हूवा । गागर मांहि उसास्या कूवा ।
वो छीनेज पहूचै नांही । लोक पयासा मरि मरि जांही ॥ २ ॥

आसा पासा दूरि करि । पसरंती निवारि ।
स्पध साधिक स्यूं संग करि । कै गुरमुष ग्यान विचारि ॥ ३ ॥

धरती आकास पवन अर पांणी । चंदसूरषट दरसण जाणी ।
ॐ कार का जाणै मंत । ऐसा सिधा अलष अनंत ॥ ४ ॥

गोपीचंद कहै स्वामीजी । बस्ती रहूं तौ कंद्रपब्यापै ।
जंगलि जाऊं तौं षुध्या संतापै । आसाणी रहूं तौ व्यापै माया ॥
पंथ चलूं तौ छीजै काया । मीठौ षांड तौ ब्यापै रोग ।
कहौं कासी प्रसांधू जोग ॥ ५ ॥

सांभलि अवधू तत विचार । ऐनिंज सकल सिरोमणि सारं ।
संजम अहार कंद्रप नही ब्यापै । षाई अहार षुध्यान संतापै ।
सिध आसन नहि लागै माया । नाद पयानैं नहि छीजै काया ।
जिभ्या स्वाद न कीजै भोग । मन पव़नां ले साधौ जोग ॥ ६ ॥

मरदने केसस थामि लै अवधू । पवना थामि लै काया ।
अत्सेजु राम रन थांभि लै । विचार त्याग लै माया ॥ ७ ॥

सत सिध मते पार । न मरै जोगी न लै अवतार ।
सुनि समाव़ै बाव़ै बीनां । अलष पुरष तहां ल्यौ लीना ॥ ८ ॥

जोग न जोग्या भोग न भोग्या । अहला गथा ज मारा ।
गांमे गधा जंगल सूकर । फिरि फिरि लै अवतारा ॥ ९ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

इहू संसौ पाई ऐ पैले । अब बोई ऐ ते आगैं फलै ।
इह संसार करम की बारी । जबलग सरधा सक्ति संसारी ।। १० ।।

पहेलै कीया स अब भुगतावै । जो अब करै स आगैं पावै ।
जैसा दीजै तैंसा लीजै । तातै तन धरनी कां कीजै ।। ११ ।।

अजपा जपनां तपबिन तपनां । धुनि गहै धरिबा ध्यानं ।
जोग सहारं पाप प्रहारं । ऐसा अदभुत ग्यान ।। १२ ।।

।। इति जलंधरी पावजी की सबदी ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu